

Uit het oog, uit het hart?

**Over stamverwantschap tussen de Nederlandse
samenleving en de Boeren tijdens en na de Boerenoorlog
van 1899-1902**

L.G.J. van Bree, BSc.
3027651

Onderzoeksseminar III
Dr. Martin Bossenbroek
18 juni 2012

Wij gevoelen ons één met den Zuid-Afrikaan, omdat wij weten, dat hij bloed is van ons bloed, omdat zijn voorgeslacht is uitgegaan van ons land, omdat zijn karakter nader staat tot het onze dan van eenig ander volk, omdat wij begrijpen wat hij schrijft in zijne eigene taal, ook al hebben wij die niet opzettelijk aangeleerd, omdat wij hem volkomen verstaan, wanneer hij tot ons komt en ons in eigen woorden als zijne broeder begroet.¹

---

¹ Aldus professor linguïstiek J. te Winkel. Te Winkel, *De Nederlandsche taal in Zuid-Afrika*, 15-16. Geciteerd uit: J.J.V. Kuitenbrouwer, *A War of Words. Dutch pro-Boer propaganda and the South African War (1899-1902)* (Amsterdam 2010) 74-75.

Inhoudsopgave

Inleiding	1
De Boerenoorlog in Zuid-Afrika	1
Historiografische discussie	2
De Nederlandse samenleving rond 1900	3
Pro-Boer en stamverwantschap	6
Waarom pro-Boer?	7
Stamverwantschap en Boerenliefde	13
Denkbeelden en beeldvorming van de Boerenneven 1870-1902	13
Stamverwantschap en pro-Boer sentimenten na de Boerenoorlog	19
Uitingen van stamverwantschap	25
Verenigingen	25
Emigratie	31
Het geschreven woord	32
‘De strijd voor de taal is de strijd voor het ras’	36
Andere uitingen van stamverwantschap	37
Conclusie	42
Geen daden, maar woorden	42
Eigenbelang	43
Uit het oog, maar nog niet uit het hart?	45
Literatuur	46

Inleiding

De Boerenoorlog in Zuid-Afrika

De banden tussen Nederland en Zuid-Afrika ontstonden toen Jan van Riebeeck in 1652 voet aan wal zette op Kaap de Goede Hoop. Hij richtte daar een verversingsstation op voor de VOC. In 1806 bezetten de Britten de Kaapkolonie, en namen het officieel over in 1814. De oorspronkelijk Nederlandse kolonisten die zich niet wilden aanpassen aan Britse overheersing werden via het binnenland naar het noorden verdreven. Na deze Grote Trek in de jaren 1830 en 1840 stichtten deze 'Boeren' twee republieken, Transvaal (officieel de Zuid-Afrikaanse Republiek) in 1852 en Oranje Vrijstaat in 1854. Rond de jaren 1870, ten tijde van de *Scramble for Africa* (waarin de invloedssferen op het continent Afrika werd verdeeld onder de grote imperialistische Europese mogendheden) begonnen de Britten hun koloniale macht uit te spreiden naar het noorden. Hierdoor kwamen niet alleen de Boeren in de verdrukking, maar ook de inheemse stammen. Er ontstonden meer conflicten in Zuid-Afrika, wat onder andere uitmondde in de Zoeloeoorlog van 1879. Ook werd Transvaal door de Britten geannexeerd. Hier werd eind 1880 tot begin 1881 een oorlog om gevoerd, de Eerste Vryheidsoorlog of de Eerste Boerenoorlog. De Britten trokken zich terug maar stelde Transvaal onder 'suzereiniteit'. Na de vondst van diamanten en goud wakkerde de Britse interesse en bemoeienis in het gebied weer aan. Een voorbeeld was de *uitlanders*-kwestie, waarin onder andere Britse immigranten geen stemrecht kregen. De Jameson Raid in 1896 was een mislukte poging van de Britten om onder de uitlanders een opstand op te wekken die zou moeten uitmonden in een Britse staatsgreep in Transvaal. Een poging om de betrekkingen tussen Groot-Brittannië en Transvaal te neutraliseren werd door Britse hoge commissaris Sir Alfred Milner gesaboteerd tijdens de Conferentie van Bloemfontein. Groot-Brittannië verschepte meer troepen naar Zuid-Afrika. De Boerenrepublieken voelden zich bedreigd, stelde een ultimatum aan Groot-Brittannië over het terugtrekken van de Britse troepen, wat werd genegeerd. Hierdoor vielen de Boeren op 12 oktober 1899 de Britse Kaapkolonie en Natal aan. Na aanvankelijke Boerensuccessen verliep de oorlog uiteindelijk toch in het voordeel van de Britten. Het eerste deel van de oorlog was meer een conventionele belegeringsoorlog na een redelijk succesvol Boerenoffensief. In de loop van 1900 veroverden de Britten zowel Bloemfontein, Johannesburg als Pretoria. In mei 1900 werd Oranje Vrijstaat geannexeerd, gevolgd door Transvaal in september. Het tweede deel – vanaf september 1900– is als guerrillaoorlog de boeken in gegaan. De Boeren legden het uiteindelijk mede af door de

organisatie van hun commando's, de bevoorradingsproblemen, de kleine strijdmacht, de Britse overmacht en de tactiek van de verschroeide aarde, waardoor Boerenvrouwen en kinderen geïnterneerd werden, en hun boerderijen, vee en oogst verbrand. Op 31 mei 1902 werd de Vrede van Vereeniging getekend in Pretoria. In essentie was de Boerenoorlog een conflict over de vraag of de blanke Britten of de blanke Boeren de regio zouden domineren – ondanks dat zwarten en gekleurden op vele manieren bij de oorlog betrokken waren.² In Nederland werd er vol vuur gereageerd op het conflict tussen de Boerenrepublieken en Groot-Brittannië. Het anti-Britse en pro-Boer sentiment overheerste de gehele samenleving en werd onder andere veroorzaakt door een gevoel van stamverwantschap tussen de Nederlanders en de Boeren.

Historiografische discussie

Aan het historiografisch debat over dit gevoel van verbondenheid met de Boerenneven doen een aantal grote spelers mee. De goeroe van de discussie over stamverwantschap tussen Nederland en Zuid-Afrika is Gerrit Schutte. Zoals Schutte, emeritus hoogleraar aan de Vrije Universiteit van Amsterdam, op de achterkant van zijn boek *Nederlanders en de Afrikaners: adhesie en aversie* schrijft, bestaat er of we het nou leuk vinden of niet een bijzondere en nauwe band tussen de bevolking van Zuid-Afrika en Nederland. Deze historisch gegroeide band verklaart de Nederlandse emotionele betrokkenheid bij Zuid-Afrika. Bart de Graaff promoveerde in 1993 bij Schutte op de *mythe van de stamverwantschap*. Martin Bossenbroek, momenteel verbonden aan de Universiteit van Utrecht, schreef voornamelijk in *Holland op zijn breedst* over de droomkolonie Zuid-Afrika, en vergelijkt dit met de Indische kolonie. Aan de hand van voornamelijk Nederlandse literatuur over Zuid-Afrika van 1896 tot 1996 analyseert Wilfred Jonckheere, vertaler en emiraat hoogleraar Afrikaans en Nederlands aan de Universiteit van Natal, het veranderende beeld over Zuid-Afrika. Hij schetst een zeventig jaren lange mythologisering van de Afrikaner en zijn land. Maarten Kuitenbrouwer promoveerde in 1985 aan de Universiteit van Amsterdam (UvA) op een onderzoek naar Nederland en het moderne imperialisme. Zijn neef, Vincent Kuitenbrouwer, promoveerde recentelijk (2010) aan de UvA op de Nederlandse pro-Boer verenigingen. Hierin neemt de idee van stamverwantschap een centrale positie in. Een van de belangrijke vraagstukken in de these van Vincent Kuitenbrouwer is of 1902 een discontinuïteit belichaamt met daarvoor, of dat het einde van de Boerenoorlog wellicht minder invloed had op het gedachtegoed over

---

² B. Nasson, *The Boer War: the struggle for South Africa* (Groot-Brittannië 2011) 283.

Zuid-Afrika dan door sommige historici wordt aangenomen.³ Andere historici zoals Bossenbroek zien de pro-Boer beweging meer als een tijdelijk en eenmalige massahysterie. Het is zeer interessant om dit onderwerp te toetsen. Wie heeft er nu meer gelijk? Wat was de aard van de pro-Boer beweging? Was dit vluchtig omdat het gebaseerd was op massahysterie of juist dieper door het gevoel van stamverwantschap? De discussie is dus nog steeds gaande en het boek dat verschijnt naar aanleiding van het proefschrift van Vincent Kuitenbrouwer is in juni 2012 uitgebracht. Het wordt dus tijd om dit recente proefschrift en de boeken van de andere spelers van dit debat onder de loep te nemen. Ze zijn het namelijk niet altijd eens, en vooral niet over hoe lang het concept van stamverwantschap nog doorwerkte in de Nederlandse samenleving.

Daarom is het interessant om te onderzoeken of er vanaf de Boerenoorlog van 1899-1902 een continuering van de op stamverwantschap gebaseerde Nederlandse belangstelling voor en betrokkenheid bij Zuid-Afrika te vinden is. Hoe uit zich dit dan? Waardoor ontstond deze Nederlandse belangstelling voor Zuid-Afrika aan het einde van de negentiende eeuw eigenlijk? Hoe ontwikkelde de pro-Boer sympathie en de idee van stamverwantschap zich in de Nederlandse samenleving vanaf 1870? Hoe uitte het gevoel van stamverwantschap zich in de Nederlandse samenleving, en hoe veranderde dit door de tijd heen?

Voordat deze vragen onderzocht kunnen worden, moeten eerst wat zaken opgehelderd worden. Hoe zag de Nederlandse samenleving rond 1900 er eigenlijk uit? Wat is stamverwantschap? Waarom was men pro-Boers?

De Nederlandse samenleving rond 1900

Er was rond 1900 een opkomend nationaal bewustzijn in de Nederlandse samenleving, wat mede werd veroorzaakt door de gebeurtenissen in de Indische kolonie en in Zuid-Afrika.⁴ Deze conflicten versterkte het Nederlandse zelfbewustzijn en verrijkte de nationale cultuur. Koloniën waren onder toenmalige aanhangers van het Groot-Nederlandse ideaal belangrijk om Nederland meer samenhang te geven, omdat Nederland dan economisch, politiek, cultureel en territoriaal verrijkt werd.⁵

Rond de eeuwwisseling was er een culturele homogenisering en verbrokkeling gaande. Er werd meer een nationalistische Nederlandse cultuur ontwikkeld, een standaard *universal high*

---

³ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 16.

⁴ Termen zoals nationalisme worden veelvuldig op verschillende manieren gebruikt. Hier wordt nationalisme gebruikt naar de definitie van Bossenbroek: Nationalisme is het samenvallen van de etnisch-culturele en politieke gemeenschap in een natie, met bijbehorende gevoelens van nationale trots. M. Bossenbroek, *Holland op zijn breedst: Indië en Zuid-Afrika in de Nederlandse cultuur omstreeks 1900* (Amsterdam, 1996) 10.

⁵ Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 355.

culture, maar aan de andere kant werd deze cultuur weer opgedeeld door de opkomende verzuiling.⁶ De Boeren boden Nederland iets wat het nodig had, namelijk de mogelijkheid om zich weer jong en krachtig te voelen, om trots te zijn op de natie, om vol goede moed de toekomst tegemoet te zien, in plaats van mistroostend naar het verleden te wijzen. De Boerenoorlog bezat een grote aantrekkingskracht voor de media, mede door de gemakkelijke polarisatie naar goed en fout, tragiek en heroïek, helden en schurken, wit en zwart, het eigene en het andere.⁷

Nederland was aan het eind van de negentiende eeuw onmiskenbaar imperialistisch. Er waren politiek-strategische, nationalistische en economische drijfveren werkzaam die mede tot (culturele) expansie leidde.⁸ Nederland beoefende volgens vele historici (o.a. Vincent en Maarten Kuitenbrouwer) een cultureel imperialisme uit op Zuid-Afrika. Maarten Kuitenbrouwer benadrukt dat in de jaren 1880 als er sprake was van imperialisme, het ondanks en niet dankzij de Nederlandse regering was. Nederlanders waren geïnteresseerd in hun vermeende stamverwanten, en vonden het belangrijk dat de Boeren hun Nederlandse karakter en taal konden blijven uitoefenen en onafhankelijk van de Engelsen zouden blijven. De focus op de taal en de stamverwantschap wordt vaak gebruikt als belangrijk onderdeel van het Nederlands cultureel imperialisme. De idee van stamverwantschap laat zien dat nationalisme en imperialisme samen kunnen overlappen en niet per definitie strikt gescheiden fenomenen zijn.⁹

Aan het begin van de twintigste eeuw was het proces van verzuiling van de Nederlandse samenleving naar confessionele scheidslijnen al volop begonnen. De relatie tussen de Boerenoorlog en het proces van verzuiling is niet geheel duidelijk. Bossenbroek beargumenteert dat de oorlog in Zuid-Afrika Nederland meer verbond dan verdeelde. Dit conflict bood namelijk iets voor elke zuil. Zelfs onder de katholieken en socialisten, die in eerste instantie kritisch waren jegens de Boeren, ontstond er een mate van sympathie voor de Boeren.¹⁰ De katholieken konden zich uiteindelijk wel vinden in de agrarische eenvoud.¹¹ Anderen, zoals de liberalen, zagen de Boerenoorlog als een overkoepelend gezamenlijk gevoel en met een gezamenlijk doel, waardoor onzekerheden van hoe de moderne staat in te vullen naar de achtergrond verdwenen. ‘Wij Nederlanders gevoelen in deze dagen, tot wat godsdienstige gezindheid, politieke partij of maatschappelijke klasse wij ook mogen

---

⁶ Ibidem, 18-19.

⁷ Ibidem, 353.

⁸ Ibidem, 16.

⁹ Volgens Vincent Kuitenbrouwer zijn historici het hier zeker niet allemaal mee eens.

¹⁰ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 12.

¹¹ Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 354.

behooren, dat wij allen te zamen één volk vormen'.¹² Ondanks deze zuiloverstijgende sympathie vonden sommige groepen dat ze meer recht hadden op hun pro-Boer gevoelens dan anderen. Bijvoorbeeld de gereformeerden, onder leiding van Abraham Kuyper, vonden dat ze het unieke recht hadden op de idee van stamverwantschap, omdat dit verweven was met een geloofsverwantschap. Er was dus wel behoefte om ook in eigen kring de Boerenliefde te bedrijven, zoals te zien in de oprichting van het Christelijk Nationaal Boeren-Comité (CNBC) en het perskantoor van het Algemeen Nederlandsch Verbond (ANV). Sommige pro-Boer sympathisanten vonden verzuiling wel relevant. Zo wilde Kuyper bijvoorbeeld geen lid zijn van de grootste pro-Boer vereniging (de Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Vereeniging – NZAV) omdat dit te erg een liberaal bolwerk zou zijn.¹³ Toch lijkt verzuiling van ondergeschikt belang, omdat er een gezamenlijk doel was, namelijk de Boeren steunen.¹⁴ Al deden sommigen het via meer specifieke verenigingen zoals het CNBC, confessionele verschillen speelden geen rol in het belijden van de verwantschap.¹⁵

Aan het eind van de negentiende eeuw koesterde een aantal Nederlanders een Groot-Nederlands ideaal, waarin Nederland, Vlaanderen en Zuid-Afrika zouden samengaan als een Groot-Nederlands cultuurimperium.¹⁶ De Groot-Nederlandse gedachte kun je opvatten als een vorm van cultureel Nederlands imperialisme. De ambities van Groot-Nederland werden ten tijde van de Boerenoorlog gesteund door particuliere en in verenigingsverband georganiseerde initiatieven, zoals emigratie van Nederlanders naar de Zuid-Afrikaanse republieken. Het steunen van de Nederlandse taal in de republieken was ook erg belangrijk. Deze initiatieven zouden de onafhankelijkheid van de Boeren moeten veiligstellen. Door meer Nederlandse invloed uit te oefenen in het gebied zou als vanzelf de Britse invloed wat dalen. Het is interessant dat deze steun aan de Boeren om onafhankelijk te zijn samenging met het grotere beeld van een Groot-Nederland.¹⁷ De Groot-Nederlandse gedachte is voornamelijk cultureel en taalkundig ingevuld. Wel werd er geflirt met een territoriale invulling van de Groot-Nederlandse gedachte. Zo zouden de Boerenrepublieken als ze in een Groot-Nederland waren opgenomen, een uitvlucht kunnen bieden voor de Nederlandse bevolking indien Duitsland het kikkerlandje zou binnenvallen.¹⁸ Zoals Kuyper al verkondigde dat in het geval van annexatie

---

¹² De Tijd, 5 november 1899. Geciteerd uit: Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 189.

¹³ C.A.J. van Koppen, *De Geuzen van de Negentiende Eeuw: Abraham Kuyper en Zuid-Afrika* (Wormer 1992) 181.

¹⁴ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 139.

¹⁵ W. Jonckheere, *Van Mafeking tot Robbeneiland: Zuid-Afrika in de Nederlandse literatuur 1896-1996* (Nijmegen 1999) 69.

¹⁶ *Ibidem*, 21.

¹⁷ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 45.

¹⁸ *Ibidem*, 28.

‘hier een kern (...) de zee zou oversteken om uit te wijken naar Transvaal’.¹⁹ Maarten Kuitenbrouwer benadrukt de angst voor de toekomst die sommige Nederlanders hadden, een ‘dreigend onweder’, waardoor Zuid-Afrika als een uitvluchtmogelijkheid gezien werd.²⁰ Zeker in de jaren 1880 leek de Nederlandse positie bedreigd door het Europese oorlogsgevaar.

Rond 1895 nam de industrialisatie toe in Nederland en groeide de economie weer. Vanaf de jaren 1880 ontstond de verzuiling van de Nederlandse samenleving. De regering stelde zich in buitenlandse kwesties neutraal op. Op binnenlands terrein was Nederland verdeeld door een sociaaleconomische crisis, de schoolstrijd, kiesrecht kwestie en het sociale vraagstuk. Over het algemeen was er een gebrek aan belangstelling voor buitenlandse zaken onder het Nederlandse publiek in de negentiende eeuw tot de Tweede Wereldoorlog.

Pro-Boer en stamverwantschap

De Nederlandse pro-Boer beweging richtte zich niet alleen op de politieke en economische betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika, maar voornamelijk op de culturele banden. Stamverwantschap is het grote onderliggende thema dat steeds terugkomt in alle pro-Boer verenigingen, organisaties, gevoelens en manifestaties. Het is zeer aannemelijk dat zonder dit gevoel van verwantschap met de Boeren ‘neven’ of ‘broeders’ er niet zo heftig op deze oorlog gereageerd zou zijn door de Nederlandse samenleving. Zoals je een gevoel van herkenning nodig hebt voordat je een sterke emotionele reactie kunt opwekken, zo werkt het ook met de pro-Boer propaganda. Er is een mate van herkenning van de boodschap nodig, als een bodem waar de propaganda zich kan nestelen en waar de bijbehorende emoties op kunnen groeien.

Ten tijde van de Boerenoorlog werd de term stamverwantschap al gebruikt. Dit omvatte het gevoel van raciaal en cultureel verwantschap tussen de Nederlanders en de Boeren van Oranje Vrijstaat en Transvaal. Het beeld dat Nederlanders hebben gehad van de Boeren en Afrikaners is zeer wisselend. Vòòr 1880 was het beeld van de Boeren negatief, het waren luie, onbeschaafde wezens. Er ontstond na 1880-1881 een plotse toename van pro-Boer gevoelens. Deze waren met name ontstaan door het vermeende stamverwantschap tussen Nederland en de Boeren aangezien de Boeren oorspronkelijk pioniers uit Nederland waren die zich in de Kaap vestigden. Pas na de gebeurtenissen van 1880-1881 ontstond er een positief beeld van de Boeren, gebaseerd op die Nederlandse oorsprong en het idee dat de Boeren in hun gelijk stonden door zich tegen de Britten (en de zwarten) te verzetten. Tijdens de Boerenoorlog

---

¹⁹ *De Standaard*, 13 maart 1884. Geciteerd uit: Maarten Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme: koloniën en buitenlandse politiek 1870-1902* (Amsterdam, 1985) 124.

²⁰ *De Standaard*, 16 juni 1899. Geciteerd uit: Maarten Kuitenbrouwer, *Opkomst imperialisme*, 141.

piekten deze pro-Boer gevoelens. Er waren periodes van publieke vreugde en verontwaardiging in Nederland, bijvoorbeeld na de Jameson Raid van 1896 of de slag bij Elandslaagte in oktober 1899. Er was een populaire pro-Boer beweging in Nederland met de nodige propaganda en landelijke aandacht van dien, terwijl de overheid zijn neutraliteit poogde te behouden. Tijdens de oorlog leek heel Nederland in de greep van de Boerenrepublieken. Grote hoeveelheden pro-Boer propagandamateriaal werd op verschillende manieren door het land verspreidt, niet alleen in kranten, boeken en proza, maar ook met toespraken. Hoe dit fenomeen van pro-Boer enthousiasme en het bijbehorende gevoel van stamverwantschap geïnterpreteerd moet worden, daar is nog steeds geen historiografisch consensus over.

Na de oorlog zakte de interesse voor de Boeren snel weg, en de verdere betrokkenheid van Nederland bij Zuid-Afrika sinds die oorlog staat onder discussie. In de jaren 1960 ontstond er een sterk anti-apartheidsgevoel in Nederland, waarna het een van de koplopers werd in kritiek leveren op de Afrikaners. Er is dus sprake van wisselende morele maatstaven. In één eeuw wisselde de visie van achterlijke luie Boeren, via heroïsch broedervolk, naar onbeschaafde racistische Boeren. Toch zijn er nuances aan te brengen in deze wisseling van oordeel over de Boeren. Vooral over de snelheid en diepgang van de pro-Boer gevoelens na de Boerenoorlog zijn geschillen. Daarbij is het lastig dat emotionele betrokkenheid moeilijk vast te stellen is.

Waarom pro-Boer?

Er ontstonden in de aanloop naar de Boerenoorlog veel pro-Boer bewegingen en er waren veel pro-Boer sympathisanten. Bij het uitbreken van de Boerenoorlog had het grootste gedeelte van de Nederlandse samenleving sympathie voor de Boeren. De interessante vraag is natuurlijk: waarom zijn ze pro-Boer? Er worden door verschillende historici een grote hoeveelheid uiteenlopende factoren behandeld over dit waarom. Het gedetailleerd uiteenzetten van deze motivaties en de historiografische verschillen hierin zijn belangrijk omdat de motivaties iets zeggen over de aard van de pro-Boer activiteiten voor en tijdens de oorlog. Hierdoor wordt het kijken naar stamverwantschap na de oorlog gemakkelijker.

In alle andere landen op het Europese continent werd ook op humanitaire en rechtprincipiële gronden verontwaardigd gereageerd op de Britse agressie tegen de Boeren. Toch was de verontwaardiging in Nederland groter omdat er ook nog gevoelens van stamverwantschap en materiële belangen meespeelden. Stamverwantschap blijkt namelijk zeer belangrijk voor de ontwikkeling van het gevoel van verbondenheid met de Boeren.

Zowel op gebied van cultuur als op taal werden de Boeren als ‘neven’ gezien, als familie die je moest helpen. Daarnaast waren ook andere motivaties voor pro-Boer gevoelens belangrijk. Het steunen van de Boeren was namelijk in het eigenbelang van de Nederlandse natie. Zoals Schutte stelt, was de Nederlandse betrokkenheid bij Zuid-Afrika, onder het mom van stamverwantschap, voornamelijk uit eigenbelang en voor cultureel imperialistische doeleinden.²¹

De meeste historici hechten belang aan de Nederlandse positie van een kleine natie tussen grootmachten, waarin het verdedigen van andere kleine naties langs de lijnen van het internationaal recht het eigenbelang diende. Het was vanuit Nederlands oogpunt ook onacceptabel dat Groot-Brittannië een land bezette dat het formeel had erkent in 1852. Van mei tot juli 1899 was er in Den Haag een vredesconferentie geweest. Hierin waren zaken besproken over hoe oorlog te voeren, en vooral hoe oorlog niet gevoerd mocht worden. Het ging vooral over regels van internationale arbitrage, omgangsvormen van het slagveld, welke wapens niet gebruikt mochten worden en hoe om te gaan met krijgsgevangenen en burgers.

Daarbij is het belangrijk dat de Nederlandse regering een vrij strikte neutraliteit aanhield. Ondanks dat veel politici zich wat van de Boeren aantrokken, zoals Abraham Kuyper, en waar zelfs koningin Wilhelmina met de Boeren sympathiseerde, bleef het officiële beleid neutraliteit. Hoezeer dat soms aan het hart ging. Zo maakte Kuyper kenbaar aan koningin Wilhelmina dat hij geen wijzigingen zou doorvoeren in de neutraliteit van Nederland, hoezeer hem dat persoonlijk pijn deed: ‘hoe uiterst pijnlijk het ook voor elk Nederlandsch hart was, op zoo grievende wijze het goed recht van onze stamverwanten door geweld en overmacht vertreden te zien, onze machteloosheid mijns inziens stipte handhaving van onze neutrale positie voorschreef’.²² Als kleine natie had Nederland ook weinig keus, zeker als het om het wereldzeeën dominerende Groot-Brittannië ging. Een confrontatie met Groot-Brittannië kon Nederland zich niet permitteren, zeker niet uit het oogpunt van de veiligstelling van de Indonesische kolonie. Nederland had namelijk niet de militaire macht om alle eilanden van de archipel te verdedigen en was Nederland afhankelijk van de Britse telegraaflijnen voor communicatie met zijn koloniën. Deze onzekerheid van Nederland over zijn internationale positie versterkte de noodzaak om neutraal te blijven in zijn internationale betrekkingen.

Deze internationale terughoudendheid tijdens het conflict is ook in de reactie van andere landen op de Boerenoorlog te zien. Veel landen hadden sympathie voor de Boeren (en

---

²¹ G.J. Schutte, *Nederland en de Afrikaners: adhesie en aversie: over stamverwantschap, Boerenvrienden, Hollanderhaat, Calvinisme en apartheid* (Franeker 1986) 205.

²² R. Kuiper, *Zelfbeeld en wereldbeeld. Antirevolutionairen en het buitenland, 1848-1905* (Kampen 1992), 215-216. Geciteerd uit: Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 165.

sommigen ook voor de Britten), maar deden hier in hun betrekkingen met de Britten niet veel mee en bleven neutraal. Het Britse imperium was gewoon nog te sterk om als kleinere mogendheid tegenin te (willen) gaan.

De vooruitzichten voor de handel in Zuid-Afrika waren goed. Er werd lucratieve handel gedreven met de republieken. Na de goudvondsten in Witwatersrand kwamen er meer investeringsmogelijkheden. Niet alleen in de mijnen, maar ook de infrastructuur zocht naarstig naar kapitaal om zich te ontwikkelen. Maar toch werd er niet veel geïnvesteerd in de republieken. Pro-Boer sympathie en stamverwantschap leek geen reden om met kapitaal te smijten. Zoals Vincent Kuitenbrouwer samenvat had het Nederlands bedrijfsleven rond 1900 ongeveer 25 miljoen gulden geïnvesteerd in heel Zuid-Afrika, wat in het niet valt bij de bijna één miljard gulden die tot en met 1899 - voornamelijk door Britse kapitalisten - in de Transvaalse goudmijnen was gepompt.²³ Er was in ieder geval één Nederlands bedrijf succesvol in Zuid-Afrika, de Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg Maatschappij (NZASM). Het bedrijf had van Transvaal de concessie gekregen om het spoor tussen Pretoria en de Delagoabaai aan te leggen. Toch kostte het veel moeite om genoeg kapitaal te verzamelen om dit bedrijf uit de grond te stampen in Transvaal. Het werd uiteindelijk voornamelijk door Duits kapitaal opgezet.²⁴ Naast de moeilijkheden van de NZASM waren ook andere strategische initiatieven een mislukking, bijvoorbeeld voor het opzetten van een lijndienst tussen Amsterdam en Zuid-Afrika.²⁵ Veel ondernemingen eindigden in een bittere teleurstelling, omdat de ondernemers niet echt met open armen ontvangen werden in de republieken, zoals ze hadden verwacht, en ze meestal niet de juiste ervaringen hadden voor de verschillende markten in Zuid-Afrika.²⁶ De economische samenwerking met Zuid-Afrika was overigens niet echt winstgevend, en de opbrengsten waren niet wat de Nederlanders er van hadden verwacht.²⁷ Zo wisten handelaren niet wat de Boeren wilden kopen en verkeerde ze in de veronderstelling dat de Boeren het liefst Nederlandse in plaats van Britse producten kochten.²⁸

Daarnaast stond de pro-Boer sympathie in dienst van het opkomende nationalisme. Door het zuiloverstijgende hogere doel ontstond er meer verbondenheid onder “de” Nederlanders. Dat er een verbinding is tussen stamverwantschap en het Nederlands nationalisme is algemeen geaccepteerd. Pro-Boer en anti-Brit gevoelens lijken hand in hand te gaan. De anti-

---

²³ 75 miljoen pond was ongeveer 900 miljoen gulden. Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 29.

²⁴ *Ibidem*, 30.

²⁵ *Ibidem*, 30.

²⁶ *Ibidem*, 8-39.

²⁷ Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 16,112.

²⁸ Schutte, *Adhesie en aversie*, 109.

Brit gevoelens kantten zich vooral tegen de arrogantie en imperialisme. De pro-Boer beweging had een effect op het Nederlands nationalisme. Dit was voornamelijk door het construeren van een nostalgisch beeld over de Boeren, in combinatie met nostalgie over de Nederlanders in de Gouden Eeuw. Ook zorgde de pro-Boer beweging ervoor dat er een idee ontstond dat kleine naties nog steeds iets konden doen tegen de Britse grootmacht. Stamverwantschap werd daarnaast gebruikt om de eigen Nederlandse identiteit te versterken. Dit lukte zelfs ondanks het verlies van de Boeren. Zo zei Kuyper dat de Nederlandse bevolking voor de Boerenoorlog weer herinnerd werd aan zijn hoogtijdagen uit de Gouden Eeuw.²⁹ Onder de elite leefde dit cultureel nationalisme met de Gouden Eeuw als inspiratiebron ook echt.³⁰ Nostalgie naar het pure, agrarische, vrijheidslievende en vrome Nederlandse volk van vroeger speelt ook een rol. De Boeren zouden die ‘oud-vaderlandschen aard meer onvervalscht hebben weten te bewaren’.³¹ De Boeren hebben als een ‘katalysator voor het nieuwe Nederlandse nationalisme gefungeerd’.³² Vooral voor de orthodoxe protestanten waren de Boeren de ‘Geuzen der negentiende eeuw’.³³ Er ontstond door het versterken van het nationalisme en het opkrikken van het zelfbeeld van het Nederlandse volk een verbroedering tussen de Nederlandse bevolkingslagen, wat in een beginnend verzuilde samenleving als positief beoordeeld werd.³⁴

Voor sommige religieuze Nederlanders ging alleen stamverwantschap niet diep genoeg. De Boeren bezaten namelijk ook het (Nederlandse) calvinistische geloof. Geloofsgenoten waren het dus ook, althans in de ogen van de meer orthodoxe protestanten waar Kuyper er zeker een van was: “Hollanders, dus van ons bloed; Christenen, dus vleesch van ons vleesch en been van onze beenderen”.³⁵

Het conflict tussen Groot-Brittannië en de Boeren werd voorgesteld als een almachtig Groot-Brittannië (het ‘perfide Albion’) dat de kleine Boerenrepublieken wilde verpletteren. Het is niet vreemd dat het kleine Nederland sympathie kreeg voor de underdog. Dit had ook een historische neerslag op Nederland, omdat er een connectie gelegd werd tussen het gevecht van Boer tegen Brit, en het gevecht dat Nederland vocht tegen Spanje in de zestiende eeuw.³⁶

---

²⁹ Koppen, *Geuzen*, 198.

³⁰ Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 356

³¹ De Katholieke Illustratie, 1900, nummer 18. Geciteerd uit: Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 289

³² D. van der Horst, ‘Abraham Kuyper, vader van de verzuiling’, in: H. Beliën, M. Bossenbroek en G.J. van Setten (ed.) *In de vaart der volkeren: Nederlanders rond 1900* (Amsterdam 1998) 33-48, 44.

³³ *Ibidem*, 44.

³⁴ B.J.H. de Graaff, *De Mythe van de stamverwantschap. Nederlanden de Afrikaners, 1902-1930* (Amsterdam 1993), 2.

³⁵ Koppen, *Geuzen*, 61.

³⁶ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 213.

Daarnaast werd ook de Ierse kwestie erbij gehaald, als voorbeeld van een natie dat al eeuwen door Groot-Brittannië werd onderdrukt.³⁷

Maar niet vergeten moet worden dat waar sterke gevoelens een rol spelen, ook grote verschillen aan de orde kunnen zijn. Zo ook bij de pro-Boer sympathieën. Waar sommigen erg pro-Boer waren, waren anderen weer neutraal of ronduit negatief.

Hoe je het ook went of keert, Nederland en Groot-Brittannië waren er wel over uit dat een blank ras Zuid-Afrika moest domineren. Blanken werden gezien als raciaal superieur. Het niet-blanke ras werd dan ook gezien en benoemd in de pers als het ‘zwarte gevaar’.³⁸ Een van de punten waar veel kritiek op was vanuit het pro-Boer kamp, was hoe de Britten de zwarte Afrikanen behandelden. De Britten werden ervan beschuldigd de Afrikanen van wapens te voorzien, iets wat in de Nederlandse pers met afschuw bekeken werd, bijvoorbeeld na de slag bij Derdepoort: ‘het oproepen van het zwarte gevaar over de blanke minderheid in Zuid-Afrika is een wandaad, waarvoor men moeilijk zijn afkeuring te scherp kan uitspreken’.³⁹

In deze these zal de term Boerenoorlog worden gebruikt om het conflict tussen blanke Zuid-Afrikaanse Boeren (uit Transvaal en Oranje Vrijstaat) en de imperialistische grootmacht Groot-Brittannië aan te duiden. Deze oorlog staat bekend onder verschillende namen, sommige wat breder (Anglo-Boerenoorlog), sommige meer politiek geladen (die Tweede Vryheidsoorlog) en anderen weer meer politiek correct (Zuid-Afrikaanse oorlog). De aanduiding Boerenoorlog is gekozen voor de duidelijkheid en eenvoud; de oorlog zelf is breder maar dit onderwerp speelt tussen de blanke volkeren, met een passieve rol voor de zwarten. Zij spelen geen actieve rol in de pro-Boer en stamverwantschapdiscussie, al komt de (gewapende) inzet van zwarten wel terug in de propagandacampagne van zowel de Boeren als de Britten.

Tijdgenoten spraken over Boeren als het ging over de Nederlands sprekenden in Oranje Vrijstaat en Transvaal. Afrikaners waren wat hen betreft Nederlands sprekenden in de Britse Kaapkolonie en Natal. Na de oorlog verschuift deze duidelijke indeling en staan alle Nederlands sprekenden in Zuid-Afrika als Afrikaners bekend. Voor de duidelijkheid zal het onderscheid dat ten tijde van de Boerenoorlog werd gebruikt voor zover mogelijk aangehouden worden. Omdat na de Boerenoorlog het verschil tussen de Afrikaners en de

---

³⁷ Ibidem, 186.

³⁸ Bijvoorbeeld ‘Het zwarte gevaar’, *Nieuwe Tilburgse Courant*, 15 april 1901.

³⁹ *NRC* 11 januari 1900. Geciteerd uit: Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 199.

Boeren minder wordt zal het na 1910 over Afrikaners gaan, om zo alle blanke Zuid-Afrikanen van de Zuid-Afrikaanse Unie aan te duiden.

Dit onderwerp is verbonden met nationalisme en met concepten als *invented traditions* en *invented communities*. De Tsjechische filosoof en sociaalantropoloog Ernest Gellner en de Britse historicus Eric Hobsbawn zijn belangrijke figuren in het nationalismedebat, waarbij nationalisme wordt gezien als een modern verschijnsel, dat door de politiek gebruikt wordt om zo een natie te vormen en de natie te legitimeren. Je zou stamverwantschap kunnen zien als een *invented tradition*. De eventuele Boeren afstamming van de Nederlanders was voor 1880 niet iets om trots over te zijn. De Boeren werden nou eenmaal gezien als achterlijk, dom en primitief. Pas door de constructie van stamverwantschap, het benadrukken van het Boerenras als een loot van de Nederlandse stam, en de gevoelens van sympathie voor de Boeren werden de ‘neven’ niet meer met de rug aangekeken. Er ontstond een *invented community*, waarin de Boeren zeer sterk verbonden waren met het Nederlandse volk. De stamverwantschap werd gebruikt om de Nederlandse identiteit te versterken. Dit past goed in de tijdsgeest, de tijd waarin veel nieuwe tradities bedacht werden in de opkomende natiestaten in Europa.

Stamverwantschap en Boerenliefde

Historici zijn het erover eens dat de Boerenliefde die zich van de Nederlandse samenleving meester maakte aan het eind van de negentiende eeuw wezenlijk was en spontaan en plots opkwam. Vooral over hoe sterk en snel de liefde verdween en over hoe lang de idee van stamverwantschap nog doorwerkte in de samenleving en welke impact dit had is discussie. Er zijn een paar kernpunten in de ontwikkeling van de idee van stamverwantschap. Als eerste is 1880-1881 belangrijk, toen de Boeren poogden het Britse juk af te gooien. Dan komt de Jameson Raid, gevolgd door het begin van de Boerenoorlog. Het laatste kernpunt is het Verdrag van Vereeniging. Deze punten worden over het algemeen gezien als sleutelgebeurtenissen, waardoor het gevoel van stamverwantschap veranderde. Na 1902 zijn er weer andere gebeurtenissen belangrijk, maar daar is meer discussie over.

Sommige historici zien stamverwantschap met name als uiting van het Nederlandse nationalisme, eventueel als een reactie op de verzuiling en het ontwikkelende partijstelsel.⁴⁰ Anderen leggen meer de nadruk op culturele facetten. Zo betoogt Vincent Kuitenbrouwer dat stamverwantschap een mengeling was van nationalisme en imperiale ambities. Dit was aangevuld met denkbeelden van het sociaaldarwinisme, waarin raciale superioriteit en de koloniale beschavingsmissie samenkwamen.⁴¹ Veelvuldig wordt er in kranten, boeken en notulen uit de tijd van de Boerenoorlog gesproken in termen van stamverwantschap. Hoe en waardoor ontwikkelde de denkbeelden over de Boeren zich van 1870 tot 1902?

Denkbeelden en beeldvorming van de Boerenneven 1870-1902

In Zuid-Afrika stond de tijd in de negentiende eeuw een beetje stil. De Boeren waren op hun conservatieve Calvinistische manier nog in de zeventiende eeuw. De Britten brachten moderniteit mee, maar daar wilden de Boeren niets van weten. De Boeren wilden over het algemeen graag met rust gelaten worden en zagen inmenging van anderen met argusogen aan. Zij wilden leven op hun eigen voorbeschikte, Bijbelse manier. De weinige Nederlandse bezoekers aan de Boerenrepublieken in die tijd spraken negatief over de Boeren. Veelomvattend is het karakter van de Boeren omschreven als: ‘behalve laf, zijn zij valsch, huichelachtig, meinedig, onredelijk, ongastvrij, lui, vuil en ondankbaar.’⁴² Ook viel de ruwe

---

⁴⁰ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 296.

⁴¹ *Ibidem*, 296.

⁴² Tromp, *Herinneringen uit Zuid-Afrika*, 146. Geciteerd uit: Schutte, *Nederland en Afrikaners*, 18.

houding jegens de zwarte bevolking op. De Boeren zouden zelfs de beschaving en de Christelijke missie onder de Afrikaanse bevolking tegenhouden.⁴³

In 1877 kregen de Boeren door de Britse annexatie van Transvaal wat aandacht vanuit Nederland. Bijvoorbeeld door de antirevolutionairen onder leiding van Kuyper die de Boeren zagen als een verdrukte geloofsgenoot, en door liberale wetenschappers, die de Boeren zagen als slachtoffers van een brute machtspolitiek. Toch was desinteresse een veel voorkomende 'reactie' op de annexatie.

Van 16 december 1880 tot 23 maart 1881 (de Eerste Vryheidsoorlog, of de Eerste Boerenoorlog) waren de Boeren in opstand gekomen tegen de Britse annexatie van Transvaal. Op de Conventie van Pretoria van 25 oktober 1881 werd de vrede geratificeerd en kwam de Boerenrepubliek onder Britse suzeriniteit, die vervolgens werd geschrapt op de conventie van Londen in februari 1884. Na het verzet tegen de annexatie en de heldhaftige overwinning van de Boeren bij de Slag van Majuba in februari 1881 zagen de Nederlanders de Boeren in een ander daglicht. Deze 'neven' leerden de Britten eens een lesje, voor het eerst in mensenheugenis werd Groot-Brittannië verslagen door een kleine groep ongeregelde Boeren. De Boeren werden opeens gezien als stoere Nederlanders, die zich los hadden gevochten van hun onderdrukker. Dit was een hele ommekeer in het gedachtegoed over de Britten en de Boeren. De stemming werd niet alleen pro-Boer, maar ook sterker anti-Brits.⁴⁴ Deze omschakeling zorgde ervoor dat Britse verslaglegging over de Boeren gelijk gezien werd als reputatievervalsing. Waar voor 1880-81 verhalen over de betrekkingen tussen de Boeren en de niet-blanken die door Britse missionarissen waren opgetekend deels de negatieve reputatie van de Boeren hadden bewerkstelligd, zo werden deze bronnen na de Eerste Vryheidsoorlog afgedaan als moedwillige poging om het beeld van de Boeren zo negatief te maken, dat de Britse imperialistische expansieplannen erdoor gelegitimeerd zouden worden.⁴⁵ Dit beeld over de Britten die moedwillig de Boeren in een negatief daglicht zetten, zette door na 1881. Zo werd het vooraanstaande Britten verweten dat ze onder het mom van beschavingszucht de onafhankelijkheid van de Boeren om zeep te willen brengen en ze onder het schild van de Britten een Zuid-Afrikaanse federatie te willen stichten.⁴⁶

Vanaf 1881 waren de meeste Nederlanders sympathiek jegens de Boeren. Toch bleef er een gevoelsmatige afstand bestaan tussen de Nederlanders en de Boeren. Deze afstand werd geminimaliseerd door de Jameson Raid van eind 1895 en door de Boerenoorlog zelf. Toen

---

⁴³ Schutte, *Adhesie en aversie*, 14-16.

⁴⁴ Maarten Kuitenbrouwer, *Opkomst imperialisme*, 121.

⁴⁵ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 75-76.

⁴⁶ *Ibidem*, 77.

kwam de pro-Boer propaganda goed op gang en was er veel ophef over het Britse optreden. De schrijvers van deze propaganda hadden een geïdealiseerd beeld van de Boerenneven, van een heroïsche Boerenfolk zich al sinds de Britse overname van de Kaap in 1806 had verzet tegen de Britten. De Boeren werden al snel gezien als de Geuzen van de negentiende eeuw, mede door de zucht naar vrijheid en onafhankelijkheid. Naast overeenkomsten zag men wel dat Boeren zeker ook verschilden van de Nederlanders, mede door hun leven als kolonisten.⁴⁷ Door de simpele levensstijl van de agrarische Boeren ontstond er ook een negatiever beeld. Hygiëne en reinheid waren een probleem, evenals de strijdlustige en partizaanachtige karaktertrekken.⁴⁸

Men wist ook dat de Boeren niet alleen maar Nederlands bloed hadden, maar dat er ook andere rassen in vermengd waren. Hoeveel van de andere rassen, daar was men niet helemaal zeker van, maar dat er andere nationaliteiten ook in de Boeren zaten was bekend.⁴⁹ De Boeren werden beschreven als anders, wel familie maar niet precies hetzelfde. Ook hun Afrikaanse dialect bleef een precair onderwerp in de jaren voor de Boerenoorlog. Toch komen er in bronnen uit deze tijd veel verschillende denkbeelden over de Boeren naar voren, zowel in de ‘hoge’ als ‘lage’ cultuur. Die ambivalentie jegens de Boeren komt deels voor uit de heterogene mix van literatuur.⁵⁰ Toch is het treffend dat ondanks een algemene pro-Boer sympathie negatievere karaktertrekken van de Boeren ook de aandacht kregen.

In deze periode wil het ook niet vloten met het geld inzamelen voor de Boeren. Een Boerendelegatie die in 1884 in Nederland enthousiast onthaald werd, verleende een spoorwegconcessie aan Nederland. Maar de lening om dit te bekostigen moest grotendeels uit Duitsland komen omdat er in Nederland wel enthousiasme was maar geen geld over de brug kwam.

Deze omslag van desinteresse naar Boerenliefde die grotendeels voor de Boerenoorlog uitbrak ontstond, wordt op verschillende manieren verklaard. Het verzet tegen Groot-Brittannië en het onrecht dat de Boeren werd aangedaan zijn belangrijk. Maarten Kuitenbrouwer benadrukt de veranderde houding van de Boeren zelf, waardoor actief verzet tegen de Britten ontstond.⁵¹ De Graaff benadrukt dat deze verandering niet los gezien kan

---

⁴⁷ Ibidem, 65.

⁴⁸ Ibidem, 67.

⁴⁹ In 1902 vond H.T. Colenbrander op basis van archiefonderzoek dat 50% van de Boeren van Nederlandse afkomst was, 27% Duits, 17% Frans en maximaal 1% van niet-blanke afkomst was. In 1977 werd dit onderzoek overgedaan door J.A. Heese, waarbij 36% Nederlands, 35% Duits, 14% Frans en 7% van niet-blanke afkomst bleek. Colenbrander, *De afkomst der Boeren*, 7; Heese, *Die herkoms*, 21. Beiden uit: Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 64.

⁵⁰ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 63.

⁵¹ Maarten Kuitenbrouwer, *Opkomst imperialisme*, 118.

worden en zelfs als voorwaarde dient van het opkomende nationalisme in Nederland. Nederland trok zich op aan de ‘krachtige Afrikaner neven’.⁵² De nieuwe nationalistische identiteit werd deels ontleent aan een van de weinige dingen waar Nederlanders zich op dat moment trots op konden voelen, namelijk de Boeren die zich tegen Groot-Brittannië verzetten. De Boeren, de ‘jongste loot aan de Nederlandse stam’.⁵³

Stamverwantschap bleef een belangrijk aspect ook tijdens de oorlog. Zo werd de slag bij Elandslaagte geroemd als het ultieme voorbeeld van eenheid in het Nederlandse ras, omdat het bloed van de Boeren en de Nederlanders uit het Hollanderkorps gezamenlijk vloeide.⁵⁴ Ook nu werden er discussies gevoerd over stamverwantschap en de eigenheid van de Boeren.⁵⁵ Wederom zijn er tegenstrijdigheden in hoe er over de Boeren en de stamverwantschap werden gedacht. Niet alle verhalen waren voor de volle honderd procent positief. Zo werd er bijvoorbeeld na de slag van Elandslaagte ook nadruk gelegd op de verschillen tussen de Nederlanders en de Boeren, zelfs in de Nederlandse pro-Boer pers.⁵⁶ Berichten dat de Boeren toch niet een degelijke en heroïsche manier van vechten hadden kwamen ook in de propagandapers naar voren. Het ‘naar huis toe gaan’, verhalen over een lage vechtmoreel, guerrillatechnieken en een lage discipline lieten een andere kant van de Boeren zien.⁵⁷ Ook werd er kritiek geuit op bijvoorbeeld de oude generaal Piet Joubert, voornamelijk na zijn dood in 1900.⁵⁸

Tijdens de guerrillafase polariseerde de beeldvorming van de Boerenoorlog in Nederlandse samenleving. In deze fase liepen de gemoederen hoog op onder de Boerensympathisanten, vooral door het gedrag van de Britten tegen de Boeren. Het ging hier om het gebruik van dum-dum kogels, om het inzetten van zwarte soldaten, de omgang met krijgsgevangenen en later ook om de concentratiekampen.⁵⁹ De wreedheid die de Britten bezaten kwam naar voren in de pro-Boer pers, net zoals anti-Boer berichten verschenen in de Britse jingo-pers. Sommige incidenten werden breed uitgemeten in de pers, zoals bij de slag bij Elandslaagte, waar vluchtende Boeren door de Britse cavalerie werden neergespiest. Het gebruik van zwarte strijders onder Britse aanvoering bij Derdepoort werd ook uitvoerig behandeld in de Nederlandse pers. Een ander denkbeeld was dat het Groot-Brittannië ging om

---

⁵² Ibidem, 118.

⁵³ De Graaff, *Mythe van stamverwantschap*, 2.

⁵⁴ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 177.

⁵⁵ Bijvoorbeeld zie: H.T. Colenbrander, ‘Boekbespreking de afkomst der Boeren’ *Neerlandia* 6 (1902), verkrijgbaar via http://www.dbnl.org/tekst/_nee003190201_01/.

⁵⁶ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 178.

⁵⁷ Ibidem, 183.

⁵⁸ Ibidem, 184.

⁵⁹ Ibidem, 200.

het uitroeien van het Nederlandse ras in Zuid-Afrika, of in de woorden van Kuyper om ‘uitmoording van de Boerenstam’.⁶⁰ Daarnaast vond Nederland dat de beschaafde Boeren recht hadden om behandeld te worden naar de oorlogconventies van de westerse machten. Vervolgens vonden de Britten dit niet, omdat de Boeren de conferentie van Den Haag van 1899 niet hadden bijgewoond. Omdat de Boerenrepublieken de conventie niet ondertekend hadden –zij waren immers niet uitgenodigd door het gastland Nederland– zouden de internationale afspraken niet gelden in de Boerenoorlog. Daar waren de Boeren het natuurlijk niet mee eens, want als onafhankelijke en beschaafde naties zouden deze afspraken ook voor hen moeten gelden.⁶¹ De meeste Nederlanders waren het eens met deze instelling van de Boeren, want zij waren als stamverwanten inderdaad een beschaafde natie, waar de afspraken van Den Haag voor zouden moeten gelden.

De neutraliteit van de regering werd lastiger vol te houden. Niet alleen zaten veel politieke figuren in de pro-Boer verenigingen, maar ook koningin Wilhelmina had openlijke felle sympathieën voor de Boeren.⁶² De politieke achterban stond in vuur en vlam van Boerenliefde. Zo moest Kuyper zijn achterban herhaaldelijk intomen.⁶³

Maarten Kuitenbrouwer plaatst het hoogtepunt van het pro-Boer enthousiasme in de nazomer van 1900. De kritiek op de terughoudendheid van de Nederlandse regering werd in deze tijd groter. Nederland was ‘op het kookpunt inzake de Transvaal’, aldus minister-president Nicolaas Pierson.⁶⁴ De spanningen die hierdoor ontstonden werden deels verlicht door de symbolische actie van het ophalen van Kruger met het Nederlandse oorlogsschip ‘Gelderland’. Hier ligt ook volgens Bossenbroek het hoogtepunt van de stamverwante nationalistische gevoelens.⁶⁵

De harde kern van de Boeren die door bleven gaan en niet opgaven nadat de republieken door Groot-Brittannië waren geannexeerd werden *bittereinders* genoemd. Deze harde kern werd een icoon van de standvastige, doorvechtende, patriotistische Boerenheld. Dit heroïsche beeld werd bijvoorbeeld ook in kinderboeken gebruikt.⁶⁶ Naast bittereinders sprak men over *handsoppers*, Boeren die zich overgaven of zelfs met de Britten samenwerkten. Dit waren de ‘slechte’ Boeren. Ze hadden te snel opgegeven, want er was nog hoop. Hierdoor ontstond het beeld van verraders met een slechte aard. Er bleef dus volgens Vincent Kuitenbrouwer hoop

---

⁶⁰ Leyds ed., *Vierde Verzameling*, xlvii. Geciteerd uit: Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 233.

⁶¹ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 192.

⁶² Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 186.

⁶³ *Ibidem*, 187.

⁶⁴ Dagboek Pierson 15 en 25 september 1900, collectie Pierson. Geciteerd uit: Maarten Kuitenbrouwer, *Opkomst imperialisme*, 185.

⁶⁵ Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 197.

⁶⁶ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 207.

op een goede uitkomst van de oorlog, ook in de guerrillafase vanaf juni 1900. Het doel van vele verenigingen was om de Nederlandse cultuur te versterken in Zuid-Afrika. Daarom zal ook kort gesproken worden over films, vrijwilligers, emigratie en economische betrekkingen. In ieder geval bleef de hoop bestaan dat de republieken onafhankelijk zouden zijn, en in het meest gunstige geval zelfs als onderdeel van Nederland.⁶⁷ De onafhankelijkheid kon gewoon weer terug gewonnen worden, en dit bleven de pro-Boer propagandisten tot aan het einde verkondigen.⁶⁸ De hoop op onafhankelijkheid werd ook gevoed door de heldhaftige patriottistische Boerenvrouwen die in de concentratiekampen geïnterneerd waren. De bittereinders en de kampvrouwen werden gezien als bewijs dat de hoop niet opgegeven mocht worden en de onafhankelijkheid herwonnen kon worden. Dit bleven de propagandisten in Nederland ook betogen.⁶⁹

Bossenbroek beargumenteert dat de onbegrensde Boerenliefde wegebde nadat bleek dat de kansen op een Boerenoverwinning verkeken waren.⁷⁰ In de tweede fase van de oorlog wist men volgens hem namelijk al dat de Boeren het gevecht gewoonweg niet konden winnen van de Britten. Hier sluit krantenonderzoek van student Berny Bergmeester bij aan. Hieruit blijkt dat na het beleg van Mafeking de toon in de kranten eerder anti-Brits dan pro-Boers te typeren is en al na de val van Mafeking de desillusie groot was en de hoop deels vervlogen.⁷¹ Bossenbroek stelt hier dat ‘de harten bleven nog wel hopen, maar de hoofden wisten het al: het was het einde van de droom’⁷²

Men was in Nederland ook tegen verengelsing van de Boerenrepublieken. Dit kan in het licht van het cultureel imperialisme gezien worden. Hoe meer invloed de Britten hadden in Zuid-Afrika, hoe minder invloed de Nederlandse cultuur nog had. Ook speelde het anti-Britse gevoel hierbij een rol. Dit is ook te zien in de omgang met het bezoek van de Britse Koning Edward VII in Vlissingen (1901). Hij werd verwelkomd door een menigte dat het Transvaalse volkslied luidkeels aanhief.⁷³ Het anti-Britse karakter wordt ook weerspiegeld in de tekst van een willekeurig Nederlands straatlied:

Engeland mest met kinderlijkjes
de bodem die het heeft verwoest.⁷⁴

---

⁶⁷ Ibidem, 200.

⁶⁸ Ibidem, 301.

⁶⁹ Ibidem, 301.

⁷⁰ Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 81.

⁷¹ B. Bergmeester, *Alles wel in Mafeking*, bachelorscriptie 2012.

⁷² Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 352.

⁷³ Maarten Kuitenbrouwer, *Opkomst imperialisme*, 187.

⁷⁴ D. Wouters, *Na 40 jaar: Zuid-Afrika en het lied van de straat in Nederland in het laatste kwart der 19^e eeuw* (Nijmegen 1940) 16. Geciteerd uit: Schutte, *Adhesie en aversie*, 82.

Tot zover lopen de historiografische meningen nog niet sterk uiteen. Er is een meningsverschil tussen Bossenbroek en Vincent Kuitenbrouwer, over of in de guerrillafase van de oorlog de strijd volgens de Nederlanders al was verloren en of de hoop en pro-Boer sympathieën daardoor al afnamen. Het anti-Britse sentiment lijkt in de tweede fase van de oorlog sterker naar voren te komen. Pro-Boer en anti-Brits gaan zeker hand in hand, maar hebben toch een andere oorsprong en een ander verloop in de twintigste eeuw. Bossenbroek en Maarten Kuitenbrouwer stippen dit deels anti-Britse karakter van de pro-Boer beweging aan. Vincent Kuitenbrouwer rept hier niet over. Jonckheere spreekt consequent over de Nederlandse anglofobie ten tijde van de Boerenoorlog, in plaats van een pro-Boer sympathie. Dat er ook Boerenliefde was ontkent hij niet, maar Jonckheere benadrukt de anti-Britse gevoelens.

Stamverwantschap en pro-Boer sentimenten na de Boerenoorlog

Het Verdrag van Vereeniging was een schok en grote teleurstelling voor vele Nederlanders.⁷⁵ Het Nieuw-Hollands of Groot-Nederlands sprookje werd definitief verbroken, ‘een hevige, een bittere ontzuivering’.⁷⁶ Maar voor sommigen, zoals Kuyper, was dit idee al voordat de oorlog uit was gebroken niet meer als een reëel streven ingeschat.⁷⁷ Deze plotselinge gebeurtenis is voor veel historici, zoals Bossenbroek, de oorzaak van het verdwijnen van het pro-Boer sentiment dat vlak daarvoor nog zo sterk aanwezig was, terwijl hij toch ook al een verlies van hoop constateerde in de guerrillafase van de oorlog.⁷⁸ De Nederlandse belangstelling na de Vrede verdween volgens De Graaff ‘als sneeuw voor de zon’.⁷⁹ Waar Bossenbroek eerder spreekt over een val met harde landing (na zijn hink-stap-sprong), zo kun je de opvattingen van andere historici eerder zien als een langzame val (Schutte) of zelfs als een hink-stap-zweefsprong (Vincent Kuitenbrouwer en Jonckheere). De historiografische discussie lijkt dus te gaan over hoe diep geworteld stamverwantschap was in de Nederlandse samenleving. De lengte van de aanloop is voor Bossenbroek beslissend omdat hij stelt dat stamverwantschap niet doorwerkte na 1902 omdat er geen aanloop van betekenis in belangstelling voor Zuid-Afrika was geweest.⁸⁰ In 1877 kwamen de annexatie en de

---

⁷⁵ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 202.

⁷⁶ Maarten Kuitenbrouwer, *Opkomst imperialisme*, 189.

⁷⁷ A. Kuyper, *De crisis in Zuid-Afrika* (Amsterdam 1900) 58-59, in: Maarten Kuitenbrouwer, *Opkomst imperialisme*, 188.

⁷⁸ Maarten Kuitenbrouwer, *Opkomst imperialisme*, 189-190; Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 352; De Graaff, *Mythe van stamverwantschap*, 9.

⁷⁹ De Graaff, *Mythe van stamverwantschap*, 9.

⁸⁰ Dit in tegenstelling tot het langere verloop dat Bossenbroek ziet in Nederlands Indië. Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 349.

Boerenneven uit de lucht vallen, en na de oorlog vervluchtigde de sympathie en aandacht weer.

De historici zijn er over het algemeen over eens dat tijdens de Boerenoorlog de pro-Boer en stamverwantschap sentimenten het hoogtepunt bereikt werd en dat de Eerste Vrijheidsoorlog, de Jameson Raid en de Boerenoorlog belangrijke katalysatoren waren voor deze sentimenten in de Nederlandse samenleving. De vermeende stamverwantschap werd ingezet voor de verdere ontwikkeling van de Nederlandse nationale identiteit.

Vincent Kuitenbrouwer benadrukt dat er sympathie voor de Boeren bleef, bijvoorbeeld over de omstandigheden waarin de Boeren zich genoodzaakt hadden gevoeld om de vrede te tekenen. Veelal zat de Boerenfamilie in een concentratiekamp en werd het moeilijker om aan genoeg proviand en andere benodigdheden te komen. Ook de bewapening van Afrikaanse zwarten door de Britten werd als een reden opgevoerd om op te geven. Voorts werd er hoop en trots gehaald uit het feit dat de Boeren Groot-Brittannië het wel heel moeilijk hadden gemaakt. Sommigen waren in een ontkenningfase, zoals hoofdredacteur Boissevain, die het Verdrag geen overgave wilde noemen.⁸¹ En er bleven natuurlijk ook nog mensen, zoals Leyds, geloven in een toekomstige Boerendominantie.⁸²

Dat het enthousiasme voor de Boeren niet voorgezet werd na de Vrede wordt door Bossenbroek verklaard door te stellen dat ‘massaal enthousiasme (...) alleen vol te houden [is] met nieuwe impulsen’.⁸³ Zonder heroïsch of tragisch drama geen bewogen, sentimentele samenleving. Hier sluit De Graaff op aan door te stellen dat het blanke Zuid-Afrika eerst internationaal aansprekende daden moest verrichten, zowel positief als negatief, voordat Nederland zich herinnerde dat er in Zuid-Afrika een stamverwant volk leefde.⁸⁴

Tijdens de Tweede Wereldoorlog besloot de regering van Zuid-Afrika met veel moeite tot meevechten aan de Britse zijde. Een opvallende keus zeker met het oog op de Brittenhaat van de Boerenoorlog. Dit werd gepresenteerd als meevechten met de Nederlanders. Veel Afrikaners, Boeren en geëmigreerde Nederlanders waren meer gelieerd aan de Duitsers. Na de Tweede Wereldoorlog moest het Nederlands Zuid-Afrikaanse stamverwantschap als grond dienen om de wederzijdse betrekkingen weer te versterken.⁸⁵ Schutte stelt dat na de Tweede Wereldoorlog de emigratie, handel en onderwijsuitwisselingen zich snel tot vooroorlogs peil

---

⁸¹ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 235.

⁸² *Ibidem*, 235.

⁸³ Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 342.

⁸⁴ De Graaff, *Mythe van stamverwantschap*, 20.

⁸⁵ Schutte, *Adhesie en aversie*, 224.

herstelden.⁸⁶ Opgemerkt moet worden dat ook al voor de oorlog deze drie aspecten van verbondenheid niet op een heel hoog pitje stonden.

Door de implementatie van het apartheidsregime werd de relatie tussen Nederlanders en de Boeren lastiger. De Nederlandse ervaring in de Tweede Wereldoorlog was belangrijk voor het afwijzen van de apartheid. Er bestond een gevoeligheid ten opzichte van uitingen van extreem nationalisme en het uitsluiten van bepaalde bevolkingsgroepen, zoals het met de joden was gebeurd. Borden met ‘*net vir blankes / whites only*’ leken erg op de ‘*Nicht für Juden*’ notificaties van de nazi’s.

Nederland en Zuid-Afrika groeiden uit elkaar door de apartheidspolitiek. Diplomatie werd op een laag pitje gezet. De emigratiebevordering werd beëindigd na de rellen in 1976 en de dood van Steve Biko. Ook het Culturele Verdrag werd bevroren en opgezegd. Nederland werd rond 1960 een voorloper in het protest tegen het apartheidsregime. De Nederlandse aandacht aan de apartheid wordt door Schutte als een continuering gezien van de door stamverwantschap gelegitimeerde bemoeienis met Zuid-Afrika.⁸⁷ Hij ziet de overeenkomsten met name in de achtergronden, de motivatie en de werkwijze van de verenigingen.⁸⁸ Schutte stelt dat er altijd al wel wat tegengeluiden jegens de Boeren te horen waren in de Nederlandse samenleving. Deze komen vanaf de jaren vijftig steeds sterker naar voren. De veranderde houding werd door bloederige ontwikkelingen in 1960 en 1976 versterkt, maar was in essentie al aanwezig voor de Boerenoorlog.⁸⁹ Zelfs Leyds schijnt zich toen der tijd ook negatief over zijn Transvalers uitgelaten te hebben: ‘dit land en dit volk (...) hebben (...) mijn genegenheid niet kunnen winnen’ en ‘ik [Leyds] zou het verschrikkelijk vinden als (...) een van mijn dochters met een van hen zou willen trouwen’.⁹⁰

Tijdens de apartheid komt de vraag op of Nederland medeverantwoordelijk gesteld kon worden voor de apartheid. Sommige historici zien het Nederlandse Kuypertiaanse neocalvinisme als belangrijk(st)e inspiratiebron voor het Afrikaanse nationalisme en de samenhangende apartheid, belangrijk in de ontwikkeling van de theologische rechtvaardiging van de apartheid - Nederland als het ware als stamland van de apartheid.⁹¹ Zonder aan deze

---

⁸⁶ Ibidem, 58.

⁸⁷ De Graaff, *Mythe van stamverwantschap*, 16.

⁸⁸ Schutte, *Adhesie en aversie*, 94.

⁸⁹ Ibidem, 60.

⁹⁰ Zoals aangehaald in Schutte, *Adhesie en aversie*, 61; Leyds aan Moltzer, 1 augustus 1886, collectie Leyds. Geciteerd uit: Maarten Kuitenbrouwer, *Opkomst imperialisme*, 127.

⁹¹ De Graaff, *Mythe van stamverwantschap*, 17, 19. Als er namelijk een stamverwantschap is, en Nederland invloed had op Afrikaner/Boeren nationalisme dat het apartheidsregime te weeg bracht, is Nederland dan ook deels aansprakelijk voor de apartheid? Deze interessante vraag wordt hier niet verder behandeld, omdat het niet binnen de strekking van dit project past.

discussie veel woorden vuil te maken of te moraliseren, lijkt het dat het neocalvinisme een inspiratiebron was voor de apartheidspolitiek.

Ondanks dat er weinig aandacht meer naar de Boeren ging na de Boerenoorlog, bleef er een zekere mate van sympathie alom aanwezig. Nederland had het na de Boerenoorlog erg druk met zijn eigen problemen, zoals verzuiling, de Indische kolonie, de economische crisis rond 1930 en het opkomende nationaalsocialisme. Zuid-Afrika speelde in de jaren twintig geen grote rol voor het Nederlands nationalisme – anders dan rond 1900 het geval was.⁹² Daardoor was Zuid-Afrika – op een elitair academische kring na – niet interessant.⁹³ Schutte stelt dat ondanks de ommezwaai na de Boerenoorlog zeker tot in de jaren zestig een sympathie voor de Boeren leefde in de Nederlandse bevolking.⁹⁴ De Afrikaner letterkunde bloeide sterk op in de jaren dertig. Pas door de Tweede Wereldoorlog en 1948 kwam er een kentering omdat onrustbarende berichten Nederland bereikten over de pro-Duitse houding van de Afrikaners. Het bloedbad van Sharpsville in 1960, waar een antiapartheid demonstratie door politieoptreden uitliep tot een bloedbad, was volgens Schutte het echte keerpunt in de sympathie voor de blanke Zuid-Afrikanen.⁹⁵ Naar aanleiding van Sharpsville werd er in de Tweede Kamer bezorgdheid geuit, waarbij het concept stamverwantschap weer in de mond genomen werd: Zuid-Afrika, ‘welk land haar met het oog op het stamverwante deel van de bevolking zeer bijzonder ter harte gaat’.⁹⁶ Men kreeg rond 1960 meer belangstelling in buitenlandse zaken, in de Derde Wereld en in mensenrechten. Hier past ook het afwijzen van de apartheid op ethische en humanitaire gronden in.

Vincent Kuitenbrouwer beargumenteert dat er meer continuïteit bestaat tussen de periode van heftige pro-Boer gevoelens tijdens de oorlog en de periode na 1902 dan door bijvoorbeeld Bossenbroek wordt aangenomen. Hier sluit Vincent Kuitenbrouwer deels aan bij de opvattingen van Schutte en Jonckheere. Schutte stelt dat Nederland structureel emotioneel betrokken lijkt te blijven bij Zuid-Afrika. Hij beargumenteert een lange doorwerking van de Boerensympathieën die rond de Boerenoorlog op zijn hoogtepunt gevoeld en door eigenbelang gestimuleerd werden, gemaskeerd door een beroep op stamverwantschap. Dat volgens Schutte het concept van stamverwantschap belangrijk is en doorwerkt in de twintigste eeuw ligt aan de structurele continuïteit en consistentie. Zelfs al is de Boerenliefde tot haat

---

⁹² Schutte, *Adhesie en aversie*, 221.

⁹³ *Ibidem*, 207.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ Handelingen Tweede Kamer Staten-Generaal 1959-1960, 952. Uit: De Graaff, *Mythe van stamverwantschap*, 16.

vergaan, er blijven structurele overeenkomsten in hoe Nederland omgaat met Zuid-Afrika en de stamverwanten. Zo houdt Nederland een ethische, moralistische benadering tot het probleem, steunt de underdog, de hulp is humanitair, het idee bestaat dat Nederland aan de kant van het recht staat (inclusief ongenueanceerde standpunten), de Nederlandse publieke opinie bekritiseert de internationale laksheid, eist actief voortouw van de Nederlandse regering en de idee van stamverwantschap verdedigd de Nederlandse bemoeienis.⁹⁷

Bossenbroek ziet de pro-Boer beweging meer als een tijdelijk fenomeen van eenmalige massahysterie, als een fenomeen van het volk want ‘daar kwam geen elitecultuur aan te pas, het verhaal is bekend, dat was puur een kwestie van ideologie en stamverwantschap, te ja of te nee.’⁹⁸ Hier is Vincent Kuitenbrouwer het niet mee eens, waarop hij benadrukt dat de pro-Boer propaganda gezien werd als een middel tegen de Engelse overheersing op de Boerenneven. Dit werd belangrijk geacht als tegenwicht tegen de Engelse anti-Boer pers, wat weer belangrijk was voor de Boerenidentiteit. Uit deze feiten leidt Vincent Kuitenbrouwer af dat de pro-Boer beweging vooral belang hechtte aan een Nederlands identiteitsgevoel en stamverwantschap. Hierdoor kun je dit, volgens Vincent Kuitenbrouwer, geen massahysterie noemen.⁹⁹

Vincent Kuitenbrouwer gebruikt het concept van stamverwantschap voorts om aan te tonen dat de pro-Boer sympathieën die in Nederland heersten niet uit de lucht vielen en ook niet zomaar weer in rook opging toen de Boerenoorlog afgelopen was.¹⁰⁰ Daarom is voor Vincent Kuitenbrouwer stamverwantschap zeer belangrijk. De speciale band tussen Nederland en Zuid-Afrika verdween niet gelijk. Jonckheere toont de meest langdurige band aan op het gebied van literatuur. Tot in de jaren zestig van de twintigste eeuw was er sprake van een ‘ophemeling van de Afrikaner’. Zeker in de literatuur lijkt de sympathie (voortkomend uit de idee van stamverwantschap) nog lang na te galmen. Tussen de Boerenoorlog en de jaren zeventig constateert Jonckheere een vervreemding tussen Nederlanders en Vlamingen met de Afrikaners. Zonder zijn conclusie te onderschrijven dat het Afrikaner nationalisme een belangrijke voedingsbodem in Nederland had en zo een gehele andere discussie te voeren, is deze constatering wel belangrijk voor de stamverwantschapdiscussie. De Afrikanermythe werd afgebroken in de anti-apartheidsperiode. Dit strookt ook met het idee van Schutte dat door stamverwantschap Nederland zich sterk mocht mengen met Zuid-Afrikaanse zaken. De thematiek - recht, kracht,

---

⁹⁷ Schutte, *Adhesie en aversie*, 69-71, 209.

⁹⁸ Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 295, over P.L. Tak, redacteur van De Kroniek.

⁹⁹ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 167.

¹⁰⁰ O.a. Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 199.

moed en vrijheid - van pro-Boer en anti-apartheid in schriftelijke bronnen (poëzie, literatuur etc.) toont veel overeenkomsten.

Het lijkt alsof de aandacht voor de Boerenkwestie zich richting de elite verschuift na de Boerenoorlog. Er ontstond na de Boerenoorlog meer ruimte voor kritiek over de Boeren. Toch bleef men in Nederland zich wel interesseren voor de Zuid-Afrikaanse kwestie, en er werd ook gediscussieerd over bepaalde punten. De politieke situatie in Zuid-Afrika (en in hoeverre Zuid-Afrika zich moest onderwerpen aan de Britten) was een goed discussiepunt. Daarnaast was ook de ontwikkeling van het Afrikaans als een onafhankelijke taal een belangrijk punt van onvrede en discussie. Het feit dat deze discussiepunten geen absolute tweedeling tussen Nederland en Zuid-Afrika als gevolg hadden reden voor Vincent Kuitenbrouwer om te stellen dat de ideeën van stamverwantschap bleven bestaan in de periode na de Boerenoorlog ¹⁰¹ Deze argumentatie lijkt wat buitensporig.

---

¹⁰¹ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 249.

Uitingen van stamverwantschap

In het voorgaande hoofdstuk is het verloop en de discussie van stamverwantschap en Boerensympathie naar voren gekomen. Er zal voorts in meer detail gekeken worden naar de bolwerken waar stamverwantschap en pro-Boer sympathieën veel voorkwamen tijdens de Boerenoorlog. Hoe werd stamverwantschap hier geuit? En hoe ontwikkelde dat na de Boerenoorlog? Een aantal voorbeelden wordt vaak gebruikt om de doorwerking van stamverwantschap of sympathie voor Zuid-Afrikaners te toetsen of ontcrachten. Dit zijn voornamelijk de pro-Boer verenigingen, drukwerk en andere culturele uitingen.

Het is soms moeilijk om te bepalen of het nationalistische gevoel van stamverwantschap bepaald werd door de uitingen hiervan (gevoel als gevolg van bijvoorbeeld propaganda), of dat de uitingen kwamen door het gevoel (uitingen als gevolg van gevoel). Het is aannemelijk dat deze ontwikkelingen elkaar versterkten.

Verenigingen

De pro-Boer activiteiten kwamen zowel in georganiseerd als in los verband voor. Er ontstonden voor en tijdens de Boerenoorlog veel initiatieven om geld in te zamelen voor de Boeren. Ook ontstond er een levendige handel aan pro-Boer memorabilia, zoals Kruger-bier, Kruger-pijpen, Kruger-koekblikken, koffiepakken en postkaarten. Dit zorgde ervoor dat vele Nederlanders in het dagelijkse leven herinnerd werden dat er een conflict gaande was tussen de Britten en hun stamverwante neven. Toch ontstonden er geen massale nationalistische verenigingen of organisaties in Nederland omstreeks de Boerenoorlog. Ook zijn er weinig echte massale activiteiten geweest, op enkele korte uitpattingen na. Een voorbeeld hiervan is het manifest van de NZAV dat 140 000 mensen tekenden, of de 200 000 handtekeningen die aan tsaar Nicolaas II werden aangeboden door de Nederlandse Vrouwenbond ter internationale ontwikkeling en arbitrage.¹⁰²

NZAV – Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Vereeniging

De NZAV wordt veelal gezien als de belangrijkste pro-Boer vereniging, omdat het de grootste en de oudste was. De vereniging werd opgericht op 12 mei 1881 door Utrechtse en Amsterdamse pro-Boer commissies. Het belangrijkste doel was de banden tussen Nederland en de Boerenrepublieken te versterken om zo meer invloed uit te oefenen in de regio, zowel op economisch als cultureel vlak. Dit wilden ze bereiken door aan de ene kant meer banden

---

¹⁰² Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 256.

met de Boeren aan te gaan en instituties op te richten, bijvoorbeeld over landbouw, handel en industrie. Aan de andere kant wilden ze de het Europese publiek kennis geven van de ontwikkelingen in Zuid-Afrika, waarbij propaganda niet geschuwd werd. Prominente liberalen en protestanten waren actief in deze niet-politieke vereniging.¹⁰³

Spanningen in de NZAV kwamen vooral door de diversiteit aan leden, niet alleen door verschillende politieke overtuigingen, maar ook door verschillende sectoren waar leden werkzaam waren. Zo waren veel prominente politici lid, maar konden geen werk maken van hun pro-Boer overtuigingen omdat de regering een strikte neutraliteit aanhield op het gebied van buitenlandse zaken. Een Groot-Nederlandse gedachte was zeker aanwezig bij de NZAV, maar de vereniging moet meer gezien worden als een heterogene organisatie waar verschillende ideeën over de Nederlands-Zuid-Afrikaanse relaties werden bediscussieerd.¹⁰⁴ Naast politici kwamen er (prominente) leden uit het bedrijfsleven, de Nederlandse academische wereld en de pers.¹⁰⁵ De verenigingen hadden de overgrote meerderheid van de leden in de steden wonen. De NZAV was voor 70% verstedelijkt, en dan voornamelijk in de protestante regionen. 24% was academisch geschoold, maar ook 10% was vrouw.

Voor de Boerenoorlog waren er grieven over dat er weinig mensen van het publiek lid waren. Er ontstonden veel initiatieven buiten de vereniging om en deze fragmentatie werd gezien als jammerlijk.¹⁰⁶ Er waren ook kritische geluiden binnen de NZAV over de elitaire houding van de vereniging. Hierdoor zou de Nederlandse publieke opinie niet succesvol kunnen worden ingezet voor de Boeren.¹⁰⁷ In augustus 1899 werden meer dan 140 000 handtekeningen aangeboden aan Groot-Brittannië (het ‘Aan het volk van Groot-Brittannië!’ manifest). Dit was een van de grootste acties van de NZAV dat kon rekenen op een massale bijval. Toch zwakte deze eensgezindheid snel weer af. Dit manifest laat zien dat de beweging groter was dan alleen de elite. Wellicht was de NZAV voor het manifest meer een van de elite uitgaande beweging, nu roerde de rest van de Nederlandse bevolking zich wel, of in ieder geval 2.8% van de totale bevolking.¹⁰⁸ De koers van de NZAV werd verlegd naar een steeds meer sociaal-culturele-nationalistische richting.¹⁰⁹ Vanuit de NZAV werd met deze nieuwe

---

¹⁰³ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 27.

¹⁰⁴ *Ibidem*, 28.

¹⁰⁵ 150 van de 1300 bestuurders van koloniale bedrijven waren lid; terwijl 81 van de 180 professoren Hartings petitie tekenden. Een aantal vooraanstaande journalisten en hoofdredacteurs van kranten en tijdschriften waren lid, zoals A.G.C. van Duyl (hoofdredacteur *Algemeen Dagblad*) en Charles Boissevain (hoofdredacteur *Algemeen Handelsblad*). Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 77, 292-293.

¹⁰⁶ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 46.

¹⁰⁷ *Ibidem*, 244.

¹⁰⁸ Gebaseerd op vijf miljoen Nederlanders in 1899.

¹⁰⁹ Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 245.

koers in 1885 een studiefonds opgericht, om Boeren de mogelijkheid te geven naar een Nederlandse universiteit te gaan, daar de republieken zelf geen universiteit hadden. Of dit een succes was valt te bezien; tot 1902 waren er maar 45 studenten die hieraan deelnamen.¹¹⁰ Ook was er een schoolfonds. Naast educatie was ook taal een belangrijk speerpunt van de NZAV om de banden met de republieken te versterken. De NZAV had een taalfonds, waar vanuit bijvoorbeeld werd gezocht naar competente leraren Nederlands voor de republieken, en vanuit waar Nederlandse schoolboeken naar de republieken werden vervoerd.¹¹¹

Het belangrijkste doel van de NZAV propaganda in de jaren 1880 en 1890 was het rekruteren van emigranten voor de republieken. Hiervoor richtte de vereniging in 1888 een informatiebureau voor emigranten op.¹¹² Potentiële emigranten werden gewezen op het feit dat door stamverwantschap de eigen identiteit gemakkelijk vast te houden was dan in andere emigratielanden.¹¹³

Het eerste jaar na de Boerenoorlog verloor het 15% van de leden, de jaren erna bleef de daling voortgaan. Na de Boerenoorlog waren de activiteiten van de NZAV hulp bieden aan de Boeren en het versterken van de Nederlandse taal. Bijvoorbeeld door de Voorschotskas op te richten, die leningen verstrekke voor velerlei initiatieven.¹¹⁴ Ook was het onderwijs nog steeds een belangrijk speerpunt, om zo de Nederlandse taal te versterken en te handhaven. Dit werd bijvoorbeeld gedaan met het Christelijk-Nationale Onderwijs. Toch bleef de vereniging op de Nederlandse cultuur bevorderingskoers zitten, waarbij het Hollandse element in Zuid-Afrika behouden moest worden. Ook werden er zeker nog wel activiteiten ondernomen. Zo gaf Mansvelt in 1907 een *Hollands Afrikaanse Liederbundel* uit, die nog jarenlang werd herdrukt.¹¹⁵ Het weekblad *De Zuid-Afrikaanse Post* werd opgericht.

ANV-Het Algemeen Nederlandsch Verbond

Het ANV werd opgericht in 1896 te Dordrecht. Een belangrijke speler in deze vereniging is de secretaris, H.J. Kiewiet de Jonge. Het ANV genoot veel populariteit, bijvoorbeeld onder politieke leiders zoals Kuyper en Pierson. Ook had het succesvolle afdelingen in Zuid-Afrika opgericht. Het ANV had als doel het Groot-Nederlandse ideaal te promoten met een nadruk op de Nederlandse taal, in Nederland, Vlaanderen en Zuid-Afrika. Deze taalfixatie valt ook af

---

¹¹⁰ Schutte, *Adhesie en aversie*, 52.

¹¹¹ Ibidem, 51-52, 86-87.

¹¹² Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 34. Zie ook Schutte, *Adhesie en aversie*, 87.

¹¹³ Ibidem, 34.

¹¹⁴ De Graaff, *Mythe van stamverwantschap*, 96-100

¹¹⁵ Schutte, *Adhesie en aversie*, 93

te lezen aan de spreuk die op het ANV blad *Neerlandia* staat: ‘Een stam, Een taal’.¹¹⁶ De Nederlandse taal moest zich vrijwaren van ‘aanranding van kwaadgezinden’, om zo zijn nationaliteit niet te verliezen.¹¹⁷ De stichting het ANV

hetwelk zich ten doel stelt het bewustzijn levendig te houden, of waar het sluimert te wekken, dat allen die door hun taal gerekend moeten worden tot den Nederlandschen stam te behooren, verplicht zijn malkander te steunen om den strijd, hier meer daar minder dreigend, tegen vreemde overheersching op geestelijk gebied vol te houden.¹¹⁸

Het ANV is een duidelijke manifestatie van wat er gedaan werd met de idee van stamverwantschap in de Nederlandse samenleving.¹¹⁹

Een ANV persbureau werd in 1899 opgericht door Kiewiet de Jonge in nauwe samenwerking met Leyds. De organisaties waren dus in nauw contact met elkaar en met afgevaardigden van de Boeren.¹²⁰ Het doel van het persbureau was het verzamelen, publiceren en verspreiden van pro-Boer propaganda. Het grootste succes was Jan Smuts zijn ‘Eene eeuw van onrecht’ uit 1899.¹²¹ Kiewiet de Jonge was samen met Frederik Rempel verantwoordelijk voor het verspreiden van zo veel mogelijk pro-Boer propaganda. Toch is het lastig om te achterhalen hoe succesvol het persbureau was, omdat het vaak aan kranten vroeg niet de bron te vermelden bij het gebruik van informatie van het ANV persbureau. Toch lijkt de invloed van het persbureau groter te zijn in het buitenland dan in Nederland zelf, omdat de publieke opinie al pro-Boers was en de kranten zelf genoeg informatie kregen via hun eigen wegen.¹²² Het persbureau probeerde de buitenlandse pers ook het pro-Boer verhaal te verkopen, en had nauwe samenwerking met pro-Boer sympathisanten in Londen.¹²³

Het ANV verloor niet zoveel leden na de Boerenoorlog als CNBC en NZAV deden. Het had tijdens de oorlog ongeveer 1400 leden. Vlak voor de Eerste Wereldoorlog was dit toegenomen tot 8000 Nederlandse leden. Het ANV was voor een breder publiek interessant en ook qua leden minder elitair.¹²⁴ Door het meer algemeen nationalistische karakter van het ANV bleef de ze ook na de Boerenoorlog bestaan, en de ledenaantallen namen zelfs toe.

---

¹¹⁶ Omslag *Neerlandia* 8 (1904), http://www.dbnl.org/tekst/_nee003190401_01/colofon.php (28 mei 2012).

¹¹⁷ H. Kern, ‘Rassen, volken, staten’, *Neerlandia* 8, (1904).

¹¹⁸ Kern, ‘Rassen, volken, staten’.

¹¹⁹ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 46; verwijzing naar MK177 en MB252-253

¹²⁰ *Ibidem*, 141

¹²¹ *Ibidem*, 168-169

¹²² *Ibidem*, 144

¹²³ *Ibidem*, 148-149

¹²⁴ Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 261

CNBC – Christelijk Nationaal Boeren-Comité

Het CNBC werd in november 1899 door de antirevolutionairen opgericht omdat ze de andere verenigingen te neutraal vonden. Het richtte zich vooral op de gereformeerde humanitaire hulp. Het had 4000 leden in 1902; na de Boerenoorlog liep dit zeer snel leeg en de vereniging werd opgeheven 1911.

De Nederlandse bevolking zamelde veel geld in voor humanitaire hulp aan de Boeren. De grotere verenigingen zamelden ongeveer 1.8 miljoen gulden in, en de Transvaalse delegatie zelf verzamelde ongeveer zeven ton gulden aan giften.¹²⁵ Toch vallen deze hoeveelheden in het niet van wat er in Groot-Brittannië werd opgehaald, waar men per inwoner viereneenhalf keer zoveel inzamelde voor slachtoffers.¹²⁶ De NZAV had de hoofdrol bij het inzamelen van geld. Ook probeerde de vereniging de inzamelingen wat te stroomlijnen, centraliseren en beter te organiseren, zodat het geld ook beter besteed kon worden. Hiervoor werd de ‘Vereenigde Comités voor de noodlijdenden ten gevolge van den Zuid-Afrikaanschen oorlog’ opgericht.¹²⁷ De meeste verenigingen waren eerder bondgenoten dan vijanden.¹²⁸ Tijdens de Boerenoorlog was er steeds meer samenwerking, zeker op het gebied van pers en propaganda. Een van de hoofddoelen van het ANV en de NZAV was namelijk het tegenwicht bieden aan de Britse jingo-pers. De samenwerking tussen de organisaties bleef zeker tot 1908 intact, in welk jaar zelfs werd voorgesteld om de twee organisaties samen te voegen.¹²⁹

Dat de verenigingen na de Boerenoorlog steeds minder leden hadden en minder (effectief) activiteiten veroorzaakte is voor De Graaff bewijs dat de Nederlandse interesse in Zuid-Afrika niet meer actueel was.¹³⁰ Vincent Kuitenbrouwer bestrijdt dit door te stellen dat deze afname van leden en activiteiten niet kwam door de desinteresse van het publiek.¹³¹ Een voorbeeld is de inzamelingsactie van het Generale Boerenhulpfonds van de voormalige Boeren generaals van september 1902, dat veel minder geld opbracht dan vooraf gedacht. Dit kwam niet door desinteresse, want de generaals werden enthousiast toegejuicht tijdens hun tour door Nederland, maar mede door de timing en organisatie van de NZAV kwam er van geld inzamelen niet veel terecht. Ook was er een sentimentele opleving naar aanleiding van

---

¹²⁵ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 155

¹²⁶ Ibidem, 156

¹²⁷ Schutte, *Adhesie en aversie*, 80.

¹²⁸ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 47.

¹²⁹ De Graaff, *Mythe van stamverwantschap*, 113.

¹³⁰ Ibidem, 63-64.

¹³¹ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 242-243.

Krugers dood in 1904 al was het lastig om genoeg geld op te halen voor zijn repatriëring aan Pretoria.¹³²

Na de Boerenoorlog namen de activiteiten van de pro-Boer verenigingen af, zeker vergeleken met hun activiteiten tijdens de oorlog. Toch beargumenteert Vincent Kuitenbrouwer dat het te gemakkelijk gedacht is dat deze afname alleen kwam door de desillusie dat het Verdrag van Vereeniging voortbracht.¹³³ Er waren nog steeds mensen bezig met het bedenken van activiteiten en initiatieven om zo het Nederlandse element in Zuid-Afrika te ondersteunen, zeker doordat de Britten tussen 1902 en 1910 proactief bezig waren met het verengelsen van de republieken, inclusief militaire hervormingen Britse stijl, wat bijvoorbeeld gepaard ging met een baardenverbod.

De reikwijdte van de verenigingen werd beperkt door hun financiële situatie. Ze waren niet in staat om genoeg geld op te halen om al hun voorgenomen activiteiten te kunnen uitvoeren. Een aantal pro-Boer organisaties, zoals de NZAV en het ANV zetten hun activiteiten voort waar ze tijdens de Boerenoorlog al mee begonnen waren. Ook individuen, zoals Leyds, probeerden de positie van de Boeren te versterken. Dit deden ze voornamelijk met de fondsen die tijdens de Boerenoorlog opgezet waren, omdat na de Boerenoorlog weinig van collectes terecht kwam. Ook het archief aan propaganda materiaal dat tijdens de Boerenoorlog geschreven werd, kon potentieel gebruikt worden als *cultural ammunition*.¹³⁴ Ondanks het gebrek aan geld bleven ze toch jaren na 1902 bestaan. Hierdoor konden ze bijvoorbeeld wel het Nederlandse publiek van nieuws uit Zuid-Afrika voorzien. Toch moet afgevraagd worden wat de impact is van verenigingen die steeds minder geld, leden en invloed hebben. Dat ze bleven bestaan betekent niet dat ze iets deden, iets bereikten of ergens nog iets in de melk te brokkelen hadden.

Zoals Schutte stelt, kwamen de blijvende gevoelens van verbondenheid na 1902 met de Afrikaners vooral tot uiting in de verenigingen zoals de NZAV en het ANV. Als dit het geval is, dan is er veel voor te zeggen dat de blijvende gevoelens beperkt waren, omdat de verenigingen leegliepen.

Dit waren alleen de verenigingen die al tijdens de Boerenoorlog actief waren. In augustus 1963 werd de Nederlands Zuid-Afrikaanse Werkgemeenschap (NZAW) opgericht. H.L. van Kampenhout initieerde deze vereniging omdat er binnen de NZAV te weinig tegenspraak was tegen de in zijn ogen gekleurde anti-apartheidsers in Nederland. Onder de leden waren bijna

---

¹³² De benodigde 6000 guldens werden niet opgehaald, en ondanks dat het lichaam van Kruger uiteindelijk Zuid-Afrika bereikte was het een heel gedoe. De Graaff, *Mythe van stamverwantschap*, 10.

¹³³ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 248.

¹³⁴ *Ibidem*, 295.

alle confessionele partijen vertegenwoordigd. De vereniging zette twee feestdagen op de kaart, namelijk de *Saamtrek* en de *Geloftedag*. De Saamtrek vierde de eerste voet aan wal van Van Riebeeck in 1652. De Geloftedag was iets controversiële, omdat hier de slag bij Bloedrivier werd gevierd, waar de Boeren de Zoeloes bloedig versloegen. Dit waren uitingen van stamverwantschap, omdat hier duidelijk de vermeende zelfde afkomst van de Boeren en de Nederlanders gevierd werd. De Geloftedag werd, voornamelijk door vergrijzing van de leden van de NZAW, in 1994 afgeschaft. Nu ligt de nadruk van de vereniging meer op culturele, sociale en maatschappelijke contacten, en niet zozeer meer op de politiek. Objectieve informatie lijkt een sleutelwoord, maar ook veel aandacht gaat naar de Afrikaanse cultuur en taal.¹³⁵

Emigratie

Er wordt geschat dat tussen 1884 en 1899 ongeveer 6500 Nederlanders emigreerden naar Zuid-Afrika, en dan voornamelijk naar Transvaal.¹³⁶ Deze Nederlandse inmenging werd niet altijd op prijs gesteld, en er ontstond onder sommige (groepen) Boeren de zogenaamde ‘Hollanderhaat’. Nederlanders werden van te voren gewaarschuwd de emigratie niet te onderschatten.¹³⁷ Toch remigreerden er veel. Ze raakten gedesillusioneerd door hun ervaringen in Zuid-Afrika, of ze bleken niet heel welkom. Anderen stierven daar, bijvoorbeeld na toetreding tot een Boerencommando.

Omdat de vooruitzichten voor ongeschoolde arbeid niet zo best waren, waren het vooral de geschoolden uit stedelijke gebieden die emigreerden.¹³⁸ Deze hoger opgeleiden kregen hoge posities in de Transvaalse overheid, mede doordat de republieken zelf geen universiteiten en dus weinig hoogopgeleiden hadden. Kruger stelde veel Hollanders aan. Hierdoor ontstonden zogenaamde Hollanderbolwerken. Het idee van stamverwantschap en hulp van Hollanders overlapte voor Kruger met zijn doel om Transvaal onafhankelijk te houden, vrij van inmenging van de Britten.¹³⁹ Ook stimuleerden de emigranten een nationale identiteit en onafhankelijkheid van Groot-Brittannië. De Hollanders hadden zeker invloed op het ontwikkelen van onder andere staatsinstituties en droegen hierdoor bij aan de modernisatie van met name Transvaal. Dit ondanks dat er relatief weinig Hollanders emigreerden en ze niet altijd even hartelijk werden ontvangen door de Transvalers.

---

¹³⁵ ‘Doelstelling van de NZAW’ (26 oktober 2011), <http://www.nzaw.nl/doel/doelstelling.html> (5 juni 2012).

¹³⁶ Schutte, *Adhesie en aversie*, 102.

¹³⁷ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 68.

¹³⁸ Schutte, *Adhesie en aversie*, 102-103.

¹³⁹ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 43.

Tijdens de Boerenoorlog bleef het onderwerp emigratie actueel. De emigratiecommissie van de NZAV ontmoedigde tijdens de oorlog emigratie, want het kon gevaarlijk zijn en men kon gemakkelijk in de weg lopen van de commando's.¹⁴⁰ Andere pro-Boer initiatieven bleven wel het nut van emigratie preken, zoals het 'fonds tot daadwerkelijken steun' van W.P. Noels van Wageningen of het 'Nederlandsche Emigratie-Maatschappij voor Transvaal en Oranje Vrijstaat' (NEM). Waar het fonds tot daadwerkelijken steun eerder een fraudulente zaak bleek, ging het NEM verder met hulp van de NZAV tot 'de Nederlandsche Maatschappij tot Handhaving van Stamverwante Belangen in Zuid-Afrika'. Deze laatste organisatie ging snel over tot het helpen van vluchtelingen, omdat duidelijk was dat emigratie tijdens de oorlog contraproductief zou zijn omdat ze alleen maar in de weg zouden lopen.

Na 1902 vond emigratie plaats op bescheiden schaal, mede door de weinige mogelijkheden die Zuid-Afrika bood. Het stelde na de Boerenoorlog weinig voor, omdat er strikte immigratieregels vanuit Groot-Brittannië uitgeoefend werden. Ambtenaren werden nu uit Groot-Brittannië gehaald. Na 1910 was de aandacht in Zuid-Afrika gericht op het binnenland, en niet op immigratie. Door de Eerste Wereldoorlog werd de emigratie moeilijker, door vervoer en mobilisatie van de Nederlandse krijgsmacht. Ondanks dat er de eerste drie decennia van de twintigste eeuw weinig belangstelling was voor emigratie naar Zuid-Afrika, werd het toch als belangrijk gezien, als afzetgebied van de Nederlandse overbevolking en voor de handel. Ook werd emigratie nog steeds gezien als een cultureel wapen tegen de Britse invloeden.¹⁴¹

Het geschreven woord

De gedrukte pers werd aan het eind van de negentiende eeuw een krachtig massamedium. Waar sommige tijdschriften en boeken voorheen meer voor de elite beschikbaar waren, zo werd met de goedkope pers ook de Boerenoorlog aan de geletterde lagere klassen opgedrongen. Niet alleen via (illustraties in) kranten en tijdschriften, maar ook bijvoorbeeld via reclamedrukwerk. De populaire cultuur werd een instrument voor propaganda, het werd als het ware een nationale populaire cultuur.

De Nederlandse pers stond eigenlijk nog in de kinderschoenen aan het einde van de negentiende eeuw. Er waren geen telegraaflijnen, die waren allemaal in het bezit van Groot-Brittannië. Ook had Nederland geen onafhankelijke nationale persbureaus. Het meeste nieuws kwam van buitenlandse persbureaus, zoals het Britse Reuters, het Franse Havas en het Duitse

---

¹⁴⁰ Ibidem, 150.

¹⁴¹ De Graaff, *Mythe van stamverwantschap*, 312.

Wolff.¹⁴² Kranten hadden bijvoorbeeld wel correspondenten, maar die bestonden vaak uit emigranten die af en toe brieven stuurde met nieuwtjes en ontwikkelingen.

Tijdens de Boerenoorlog kwam de informatie vaak van dit soort ‘correspondenten’, maar ook van vrijwillig of gedwongen teruggekeerde Nederlanders, van gevluchte Boeren, van Boerenkranten en -tijdschriften, door smokkel van brieven en boodschappen, van informatiekoeriers en het netwerk van het Transvaalse gezantschap (onder leiding van Leyds). Tot juni 1900 was de reguliere post nog een van de mogelijkheden. Daarna werd de route van Transvaal naar Mozambique geblokkeerd en werd er sterkere censuur opgelegd. In september 1900 had het Britse leger namelijk zowel Transvaal als Orange Vrijstaat bezet en werd de spoorlijn naar Lourenço Marques geconfisqueerd. Het werd steeds moeilijker om informatie uit de Boerenrepublieken te vergaren door steeds striktere censuur van de Britten. De informatie die via eerder genoemde omwegen toch naar Nederland kwam, werd vaak direct gebruikt in de pro-Boer propaganda pers. Zelfs al was het nieuws dan al weken oud. Ook werd deze informatie geprefereerd boven het veel snellere Britse nieuws dat via de telegraaflijnen kwam, omdat dat natuurlijk gelijk afgedaan werd als anti-Boer propaganda. Ondanks de vele problemen die de Nederlandse neutraliteit en de beperkingen op communicatie, werd er veel materiaal gepubliceerd. Deze publicaties hadden grote invloed op de beeldvorming van Zuid-Afrika in Nederland.

Koningin Wilhelmina deed flink mee in de propaganda voor maar ook in popularisering van de Boerenzaak. Zo ging ze de foto met Kruger en heette ze hem en andere Boerenprominenten enthousiast welkom. Dit waren welbewuste acties van de koningin om ondanks de neutraliteit haar steun te kunnen laten zien. Toch bleef de regering waar mogelijk neutraal op het gebied van Zuid-Afrika. Propaganda werd ‘uitbesteed’, net als de popularisering ervan. De regering hoefde zelf niet veel te doen, omdat er al zoveel verenigingen, particuliere initiatieven en veel persaandacht bestond voor de Boerenzaak.¹⁴³

Het is lastig, en gaat voorbij aan het doel, om een totaaloverzicht te geven van al het materiaal van de pers ten tijde van de Boerenoorlog. Er zijn weinig archieven en de meesten schreven anoniem of onder een pseudoniem. Wel is duidelijk dat de aandacht van de Nederlandse pers voor Zuid-Afrika veel groter werd na de Eerste Vryheidsoorlog van 1880-1881. Er was veel berichtgeving over de Jameson Raid en de Boerenoorlog. De Jameson Raid wordt door Vincent Kuitenbrouwer omschreven als een katalysator voor de pro-Boer

---

¹⁴² Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 33.

¹⁴³ Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 12, 219.

propaganda.¹⁴⁴ Na de Boerenoorlog zakte de pro-Boer propaganda als een plumpudding in elkaar. Nijhofs index laat zien dat er tussen 1909 en 1930 jaarlijks minder dan 10 artikelen over onderwerpen van Zuid-Afrika gingen.¹⁴⁵ Dit is zeer weinig en ondersteunt de Bossenbroek-these dat de aandacht voor Zuid-Afrika snel verloren ging.

De Duitse propaganda tijdens de Eerste Wereldoorlog, waarin werd verkondigd dat Nederlanders ‘brandden van begeerte om tegen de Engelschen op te trekken ten einde op deze te wreken, wat ze den Boeren misdaan hadden’, werkte averechts.¹⁴⁶ Dit laat zien dat stamverwantschap niet boven pragmatisch denken ging. Ook tijdens de Boerenoorlog was neutraliteit belangrijker dan wat er met de Boeren gebeurde. Propaganda moest wel aansluiten bij de geldende gevoelens en dit lijkt hier niet het geval.

De verschillende religieuze bladen hadden een groot bereik onder de Nederlandse bevolking. Een voorbeeld is de *Katholieke Illustratie*, een wekelijks katholiek tijdschrift dat een lezersaantal had van honderdduizenden. Vanaf 1899 kregen de bijdragen in het tijdschrift een zeer pro-Boers tintje. Vooral heimwee naar de vrome, agrarische en kloeke Nederlanders voerde de boventoon had, die natuurlijk door de Boerenneven werden belichaamd.¹⁴⁷ Ook de protestantse zendingsbladen hadden vele lezers. Bossenbroek stelt zonder twijfel dat de Boerenoorlog zelfs in de meest wereldschuwende katholieke familiekringen doordrong door een overvloed aan drukwerk, zij het eliteblaadjes, katholieke pers of reclaimedrukwerk.¹⁴⁸

In 1952 werd de 300 jarige jubileum van de landing van Van Riebeeck gevierd. Toen werd in de pers weer voor een grotere verbondenheid tussen Nederland en Zuid-Afrika gepreekt: ‘mogen zij [de punten van aanraking tussen Nederland en Zuid-Afrika] zich in het belang van beide landen, in het belang van de gehele Nederlandse stam, weer geleidelijk gaan uitbreiden’.¹⁴⁹

In de literatuur ontstaat het *Dutch Africana*. Dit is een overkoepelende term voor de verzameling van Nederlandse uitgaven in verschillende literaire genres (zoals romans, kinderboeken, poëzie, etnografische studies, memoires, reisboeken, geschiedenis, journalistiek) die over Zuid-Afrika gingen. Dutch Africana was een directe reactie op de

---

¹⁴⁴ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 43.

¹⁴⁵ Nijhoff's *Index op de Nederlandsche periodieken van algemeenen inhoud*, in: De Graaff, *Mythe van stamverwantschap*, 64.

¹⁴⁶ P.H. Ritter Jr., *De donkere poort* I, 121. Geciteerd uit: De Graaff, *Mythe van stamverwantschap*, 149.

¹⁴⁷ Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 289.

¹⁴⁸ *Ibidem*, 314.

¹⁴⁹ *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 5 januari 1952, herdenkingsnummer Jan van Riebeeck. Geciteerd uit: Schutte, *Adhesie en aversie*, 58.

Britse publicaties over Zuid-Afrika.¹⁵⁰ Deze Britse anti-Boer verhalen moesten natuurlijk in Nederland wel weersproken worden.

Er was geen sprake van massale dagelijkse aandacht voor Zuid-Afrika na de Boerenoorlog, maar toch bleef er een speciale band tussen Nederland en Zuid-Afrika bestaan. Straatnamen, gedenktekens en standbeelden van de Boerenleiders en helden zijn hier volgens Schutte exemplarisch van. Ook werd het Steynmonument in Deventer (1922) en het Elandslaagtemonument in Leiden (1924) opgericht. Schutte beschouwt Krugers repatriëring in 1904 als direct gevolg van pro-Boer activiteiten. De honderdjarige geboorteviering van Kruger past volgens Schutte daarentegen in een breder idee van verbondenheid met Zuid-Afrika.

De fotografie had een belangrijke invloed op de beeldvorming over de Boeren. Niet alleen in kranten, tijdschriften en reclamewerk, maar ook via ansichtkaarten en fotoboeken kwamen de Boeren de Nederlandse samenleving binnen.¹⁵¹ Reisverhalen was een belangrijk genre in de Nederlandse Zuid-Afrika literatuur.¹⁵² Gedichten, straatliederen, proza en fictie droegen veel bij aan de heroïsering en mythologisering van de Boeren.¹⁵³ De grote stroom aan geschreven werk over de Boeren droogde snel op na de Vrede. Toch bleef voor de jeugd de Boerenoorlog nog levendig door onder andere de boeken van Penning. Veel lezers voelden zich aangesproken door de avontuurlijke verhalen. In de Boerenoorlog was de poëzie geëngageerd, als oorlogspoëzie. Na de Boerenoorlog verdween dit idee van politiek geëngageerd nationaal belang in poëzie over Zuid-Afrika. Dit kwam mede doordat de ideeën en denkbeelden over Zuid-Afrika meer ambigu werden.¹⁵⁴ De mythologisering van de Afrikaner berust op drie gebeurtenissen, namelijk de Landing, de Grote Trek en de Boerenoorlog. De meeste proza van na de Boerenoorlog is vanuit een christelijk-nationaal perspectief geschreven en zijn er op uit om de Afrikaner te verheerlijken.¹⁵⁵ Anders dan tijdens de Boerenoorlog, waarin vooral een anti-Brits gevoel overheerste, zijn deze teksten Boerverheerlijkend.

Schutte stelt dat ‘door boek en blad’ de sympathie voor het Boerenvolk levendig gehouden werd. Dit was gebaseerd op herinneringen, op nostalgie. Aanvullend zorgde de romantiek van de boeken van Penning er volgens Schutte voor dat deze sympathie zeker tot

---

¹⁵⁰ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 55, 75.

¹⁵¹ Voor een mooi overzicht van fotografie in de Boerenoorlog, zie bijvoorbeeld L. Zweers, *De Boerenoorlog: Nederlandse fotografen aan het front* (Den Haag 1999).

¹⁵² Voor een goed overzicht zie Jonckheere, *Mafeking tot Robbeneiland*, 135-149.

¹⁵³ Jonckheere, *Mafeking tot Robbeneiland*, 39.

¹⁵⁴ *Ibidem*, 96.

¹⁵⁵ *Ibidem*, 118.

aan de Tweede Wereldoorlog onder de Nederlandse bevolking leefde.¹⁵⁶ De avonturenboeken die Penning schreef rond de Boerenoorlog bleven tot in de jaren vijftig populair bij jonge Nederlandse lezers.¹⁵⁷ Tot aan de vroege jaren tachtig werden zijn romans vele malen herdrukt. Penning zelf bleef tot het einde vervuld van de Boerenliefde, welke hij ook verspreidde tijdens uitverkochte lezingenreeksen door gans het land in 1924 tot 1926.¹⁵⁸

‘De ophemeling van de Afrikaners nam niet af door hun nederlaag’ en de Vrede van Vereniging, stelt Jonckheere.¹⁵⁹ Het idealiseringproces ging namelijk nog vele jaren erna door. De mythe van de Afrikaners nam in de poëzie pas in de jaren zeventig af, waar deze in de rest van de literaire genres al in de jaren zestig verdween.¹⁶⁰ De jeugd voelde zich niet verbonden met de stamgenoten of wilde daar in ieder geval geen boeken over lezen.¹⁶¹ Tussen 1966 en 1983 werden er helemaal geen boeken over Zuid-Afrika uitgebracht die niet over de politiek gingen.

‘De strijd voor de taal is de strijd voor het ras’

De strijd om de dominantie van ofwel de Britten ofwel de Nederlanders in de Boerenrepublieken verliep voornamelijk langs culturele lijnen. Hierin speelde de taal een belangrijke rol. Zelfs al was het Afrikaans niet helemaal hetzelfde als het Hoog-Nederlands, het was beter dan Brits! De Bijbel en de officiële documenten werden in de Boerenrepublieken in het Hoog-Nederlands opgesteld. Dat de Boeren een Nederlands dialect spraken was een belangrijke factor in de stamverwantschap. Doordat de Nederlanders en de Boeren met elkaar konden communiceren zonder een andere taal te hoeven spreken werd de (familie)band sterker. Taal is sterk verbonden met beschrijvingen van vaderland, volk en nationaliteit.¹⁶² De Nederlandse taal werd actief bevorderd in de republieken. De overeenkomsten in taal maakte ook andere gevoelens van stamverwantschap los. Onder de Nederlandse elite leefde de taalkwestie meestal in positieve zin. Over het gebruik van het Afrikaanse dialect als literair middel zei de Te Winkel dan wel weer: ‘onder de Hottentotten

---

¹⁵⁶ Schutte, *Adhesie en aversie*, 54.

¹⁵⁷ Toch heeft het laatste boek uit 1915 wat Penning schreef over Zuid-Afrika een wat negatievere toon over de Boeren dan de boeken daarvoor. De negatieve karakteristieken van de Boeren komen meer aan bod. Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 250.

¹⁵⁸ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 250.

¹⁵⁹ Jonckheere, *Mafeking tot Robbeneiland*, 209.

¹⁶⁰ Ibidem.

¹⁶¹ Ibidem, 133.

¹⁶² J. Noordegraaf, ‘Vaderland en moedertaal. Een constante in het taalkundig denken’, in: N.C.F. van Sas (red.), *Vaderland; een geschiedenis vanaf de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999) 343-363, 346.

zou hij er een soort van litterair leven mee kunnen wekken, de beschaafden zouden er zich van afkeeren.¹⁶³

Er was ook discussie over het Afrikaans en het Nederlands. Sommigen wilde dat men zich ook in het Afrikaans strak aan de taalregels hield, zodat het Nederlands zijn karakter niet zou verliezen. Anderen wilden graag een versimpeling van de grammatica, zoals het Kollewijn-systeem, om betere banden te kunnen houden met de stam- en taalverwanten in Zuid-Afrika en Vlaanderen.¹⁶⁴ In literaire kringen waren Nederland en Zuid-Afrika nog lang aan het samenwerken, zelfs na 1925. In 1925 werd de band tussen Nederland en Zuid-Afrika meer gespannen door de taalwet die het Afrikaans verkoos boven het Nederlands. De discussie over de status van het Afrikaans duurt tot op de dag vandaag nog door. Zuid-Afrika wil niet tot de Nederlandse Taalunie toetreden en heeft meerdere verzoeken van de Nederlandse Taalunie afgeslagen.

Andere uitingen van stamverwantschap

Natuurlijk waren er ook andere activiteiten, gebeurtenissen en ontwikkelingen waaruit de veranderingen in Boersympathie en het gevoel van verwantschap blijken. Zo zijn de politieke, culturele en economische betrekkingen nog niet besproken. Ook activiteiten, huldigungen en andere nostalgisch cultuuruitingen zijn nog niet langsgekomen.

De culturele emancipatie van Zuid-Afrika hielp niet bij de culturele betrekkingen, met 1925 als dieptepunt. Toch sloot Nederland in 1951 rond de 300ste verjaring van de landing van Van Riebeeck in de Kaapkolonie een Cultureel Verdrag met Zuid-Afrika. Dit werd door Nederland, onder druk van de internationale gemeenschap, in 1982 verbroken als protest tegen het Apartheidsregime. In 1995 werd opnieuw een Cultureel Verdrag afgesloten tussen de Nederlandse en Zuid-Afrikaanse overheid (welke nog niet in werking getreden is). Het lijkt duidelijk dat stamverwantschap ook na 1945 een rol speelde in de politiek, omdat de meeste politieke partijen na het sluiten van het Cultureel Akkoord erg enthousiast waren omdat het de band met de Afrikaners verstevigde.¹⁶⁵

De eerste helft van de twintigste eeuw bleef de handel ook uit. In 1920 was de export naar Zuid-Afrika een half procent van de totale export, en de import nog veel kleiner.¹⁶⁶ Stamverwantschap nam geen grondslag in van de bestaande handel tussen Nederland en Zuid-Afrika. De kansen die Nederland had om voet aan wal te krijgen op Zuid-Afrikaanse

---

¹⁶³ Te Winkel, *De Nederlandsche taal in Zuid-Afrika*, 9-10. uit Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 73.

¹⁶⁴ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 297-298.

¹⁶⁵ De Graaff, *Mythe van stamverwantschap*, 15.

¹⁶⁶ Jaarverslag CNZH (1928), uit: De Graaff, *Mythe van stamverwantschap*, 150.

handelsgronden werden niet (goed) benut.¹⁶⁷ De Eerste Wereldoorlog en de economische laagconjunctuur vanaf 1920 hadden mede invloed op de beperkte handel. Maar ook hiervoor en daarna was er weinig interesse, mede doordat er in Indië veel meer te verdienen viel voor bedrijven en investeerders. De handel had gewoon een marginale betekenis, en dat wordt geïllustreerd door de mislukte pogingen voor handelsverdragen in 1929.¹⁶⁸

De mythe van De Graaff wordt weerspiegeld in de ZASM, de vereniging die voortkwam uit de vroegere NZASM. Deze vereniging vertrouwde erop dat de stamverwantschap – het ultieme culturele wapen – de economische betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika zou versterken en stimuleren.¹⁶⁹ Dit idee was ‘op drijfzand gefundeerd’.¹⁷⁰ Economisch verkeer stelde weinig voor in de periode van 1902 tot 1910.¹⁷¹

Het denken langs de oude door het gevoel van stamverwantschap aangedreven lijnen werd langzaamaan minder. Toch bleef deze gedachtegang wel aanwezig. Zo werd er over een film in 1931 nog gesproken in termen van stamverwantschap:

Daarnaast voelt Nederland zóó veel stamverwantschap, zóóveel diepe belangstelling voor den geest van Zuid-Afrika (tegenover onverschilligheid voor de fantasieën van Hollywood), dat het met warmte en genegenheid Zuid-Afrikaansche spreekfilms zal zien en hooren.¹⁷²

De Nederlandse minister van buitenlandse zaken stelde in 1926 nog dat ondanks dat Zuid-Afrika zijn eigen weg in was geslagen het nog steeds als familielid werd beschouwd, want een ‘verwantschap van taal, van recht, de verwantschap op religieus, op kerkelijk gebied’ bleef bestaan.¹⁷³ Ook bracht minister-president Drees Zuid-Afrika in 1953 nog een officieel bezoek, waar hij de bloedband tussen Nederland en Zuid-Afrika als vanouds benadrukte.¹⁷⁴

Op gebied van onderwijs probeerden de pro-Boer aanhangers ook veel te bereiken, zelfs na 1902. Bijvoorbeeld met studiebeurzen en studiefondsen. In 1930 werd er in Pretoria zelfs een leerstoel Nederlandse cultuurgeschiedenis ingesteld.¹⁷⁵ Schutte ziet hierin bewijs dat de

---

¹⁶⁷ De Graaff, *Mythe van stamverwantschap*, 309.

¹⁶⁸ *Ibidem*, 228.

¹⁶⁹ *Ibidem*, 153.

¹⁷⁰ *Ibidem*, 157.

¹⁷¹ *Ibidem*, 111-112.

¹⁷² L. Willink, ‘Ik Wil Niet Langer Zoo! Het Dietsche taalprobleem en de sprekende film’, *Die Nuwe Brandwag. Tydskrif vir Kuns en Lettere*. Jaargang 1931 (1931) 120-124.

¹⁷³ F. Beelaerts van Blokland. Geciteerd uit: Schutte, *Adhesie en aversie*, 50.

¹⁷⁴ Jonckheere, *Mafeking tot Robbeneiland*, 157.

¹⁷⁵ De Graaff, *Mythe van stamverwantschap*, 314.

Nederlandse cultuur actief verspreid werd in Zuid-Afrika, zelfs in een steeds Afrikaanser wordende cultuur.¹⁷⁶

Bossenbroek onderscheidt een aantal evenementen, waar het aankwam op pro-Boer enthousiasme en betrokkenheid.¹⁷⁷ Voorbeelden hiervan zijn nationale tentoonstellingen, huldigen en humanitaire hulpacties. Door de promotietour van de Boerenleiders en –helden versterkte de pro-Boer sympathie. Zo werden Kruger, generaal N.J. Smit en S.J. du Toit in 1884 in vele (bovenrivierse) steden toegejuicht door ‘onafzienbare mensenmassa’s’.¹⁷⁸ Ook bij Krugers tweede huldiging rond 1900 kreeg de oude leider tienduizenden sympathiebetuigingen.¹⁷⁹ Boerenliefde werd na 1902 een maatschappelijk marginaal verschijnsel. Ze bleef bestaan, maar uitte zich voornamelijk op nostalgische wijze. Een voorbeeld hiervan is de viering van de honderdste verjaardag van Kruger in 1925 (met bijeenkomsten en beiaardconcerten met Zuid-Afrikaanse liederen) en de Grote Trek herdenking in 1938. Deze evenementen kregen ruime aandacht in de Nederlandse pers. Toch werden actuele ontwikkelingen in Zuid-Afrika niet echt gevolgd.¹⁸⁰ Uitingen waren dus gericht op het verleden, en niet op het heden of de toekomst.¹⁸¹ Maarten Kuitenbrouwer benadrukt een voortbestaan van de nostalgische Boerenliefde. Het is lastig onderscheid te maken tussen een vasthoudend gevoel van stamverwantschap en terugkerende gevoelens voor Zuid-Afrika uit nostalgie. Uitbarstingen van pro-Boer of stamverwantschap gevoelens na de Boerenoorlog waren meestal gebaseerd op een eenzijdig en rooskleurig beeld van Zuid-Afrika. De Graaff noemt het dan ook ‘*misplaced nostalgia*’¹⁸². Dit vindt Vincent Kuitenbrouwer te simplistisch.¹⁸³

Ook na de Tweede Wereldoorlog bestond nog het gevoel van sympathie en belangstelling voor Zuid-Afrika, zegt Schutte. Hij noemt de Van Riebeecksdag in 1952 als beste voorbeeld. Deze viering werd namelijk met persaandacht, publicaties en herdenkingsbijeenkomsten gevierd.¹⁸⁴ Er werd zelfs een delegatie naar Zuid-Afrika afgevaardigd voor officiële felicitaties.¹⁸⁵ Ook het Cultureel Verdrag moet in de continuering van de belangstelling gezien

---

¹⁷⁶ Schutte, *Adhesie en aversie*, 56.

¹⁷⁷ Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 319.

¹⁷⁸ Maarten Kuitenbrouwer, *Opkomst imperialisme*, 123.

¹⁷⁹ Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 323.

¹⁸⁰ De Graaff, *Mythe van stamverwantschap*, 12.

¹⁸¹ Ibidem, 304.

¹⁸² Deze term wordt gelezen in de woorden van De Graaff, *Mythe van stamverwantschap*, 55, gelezen door Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 252.

¹⁸³ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 252.

¹⁸⁴ Schutte, *Adhesie en aversie*, 98.

¹⁸⁵ Ibidem.

worden.¹⁸⁶ Toch ziet ook Schutte een toenemende discontinuïteit, doordat de landen steeds verder van elkaar verwijderd waren. Zo werd de pro-Duitse houding van sommige Afrikaner groeperingen tijdens de Tweede Wereldoorlog niet geapprecieerd.

Doordat de belangstelling voor de Boeren voornamelijk aan eigenbelang gekoppeld was, was het ook niet verwonderlijk dat na de Boerenoorlog de liefde snel afnam. De Nederlandse belangen waren namelijk belangrijker dan eventuele sentimentele gevoelens van sympathie voor deze ‘verre neven’. Nu de Groot-Nederlandse droom niet meer haalbaar bleek was dit ook minder belangrijk. De Groot-Nederlandse geluiden werden zeker tot in 1940 gehoord.¹⁸⁷

In 1939 werd aan de net afgetreden Zuid-Afrikaanse premier Hertzog gevraagd of hij bij Adolf Hitler kon bemiddelen om Duitsland te laten afzien van het binnenvallen in Nederland. Hierbij werd een appel gedaan op de niet gewenste ‘aanval op die stamverwante landen’ die zijn weerslag zou hebben onder de Afrikaners.¹⁸⁸ Hertzog deed dit niet. Zo zie je maar weer dat de idee van stamverwantschap voor het Nederlandse eigenbelang werd ingezet. Het benadrukken van stamverwantschap was volgens De Graaff ook na 1945 nog in Nederlands eigenbelang, om zo de apartheidspolitiek die in andere Derde Wereldland antiwesterse gevoelens oproep tot een einde te brengen.¹⁸⁹

Een ander belangrijk aspect in de afnemende belangstelling voor Zuid-Afrika is de vergrijzing en het overlijden van vele van de pro-Boer aanhangers van de Boerenoorlog. Een nieuwe generatie kwam op, die de Boerenoorlog niet mee hadden gemaakt en totaal andere denkbeelden bezaten, een deconfessionalisering doormaakte en vooruitstrevend was.¹⁹⁰

Volgens De Graaff werd stamverwantschap ingezet als het voornaamste argument om culturele imperialistische aandacht aan Zuid-Afrika te schenken na de Boerenoorlog. De Graaff heeft het over de mythe van de stamverwantschap. Hij constateert dat het idee dat Boeren en Nederlanders elkaar een voorkeursbehandeling zouden geven omdat er een gevoel van stamverwantschap was in de twintigste eeuw vaak tot teleurstellingen uitmondde. Ook De Graaff stelt dat stamverwantschap uit eigenbelang van Nederland was, maar dat er concreet geen profijt uit werd gehaald. Zo kwam er bijvoorbeeld geen bloei in economische betrekkingen, geen interventie van Hertzog in de Tweede Wereldoorlog en geen kritische dialoog over apartheid.¹⁹¹

---

¹⁸⁶ Ibidem.

¹⁸⁷ Ibidem, 50.

¹⁸⁸ De Graaff, *Mythe van stamverwantschap*, 11.

¹⁸⁹ Ibidem, 14-15, 21.

¹⁹⁰ Schutte, *Adhesie en aversie*, 66.

¹⁹¹ De Graaff, *Mythe van stamverwantschap*, 22.

Door de afname van het eigenbelang in de Zuid-Afrikaanse kwestie verminderde de frequentie en intensiviteit van de Boerenliefde. De hoop op gewin voor Nederland was de kop in gedrukt. Toch bleef er een algemeen gevoel van sympathie voor de Afrikaners over. In 1924 concludeerde *de Groene Amsterdammer* dat Nederland en Zuid-Afrika elkaar weinig concreets te bieden hadden en vervreemd waren geraakt – en daar beiden niet heel rouwig om waren.¹⁹²

---

¹⁹² P. Catz, 'Zuid-Afrikaansche problemen', *De Groene Amsterdammer*, 30 augustus 1924. Geciteerd uit: De Graaff, *Mythe van stamverwantschap*, 74.

Conclusie

Dat er een gevoel van stamverwantschap zich meester maakte van de Nederlandse samenleving vlak voor en tijdens de Boerenoorlog staat buiten kijf. Het Nederlandse volk stond eensgezind achter de Boeren, ongeacht zijn sociale status, religieuze of politieke overtuiging. Het onrecht dat de Boeren werd aangedaan werd niet betwijfeld, en hun lot werd met medelijden en zorg gevolgd. De Boeren waren op nauwe historische, culturele en kerkelijke gronden verbonden met de Nederlanders, wat zich vertaalde in het gevoel van stamverwantschap.

Stamverwantschap blijkt een belangrijke factor voor het ontstaan en de inhoud van de pro-Boer bewegingen. Voor een willekeurig ander land of volk was de Nederlandse bevolking niet zo enthousiast geworden. Naast stamverwantschapsgevoelens lijken ook het opkomende nationalisme, de internationale betrekkingen en de ontwikkeling van wereldmachten, het steunen van de underdog, de nadruk op het volkenrecht en vermeende kansen voor handelsbetrekkingen belangrijke factoren voor de pro-Boer stemming. Dat de politiek zelf neutraal bleef maar dat er toch een massaal enthousiasme voor de Boeren werd opgewekt zonder internationale politieke consequenties kwam de Nederlandse regering heel goed uit.

Geen daden, maar woorden

De Zuid-Afrikaanse neven werden snel in het hart gesloten, maar niet in de portemonnee. Er waren vooral veel woorden, maar weinig daden: dit is ook een manier van *war of words*. Ook van overheidswege werd vooral aan symboolpolitiek gedaan, daar zij beknot was door de Nederlandse neutraliteit. Het sterkste voorbeeld is Kruger, die opgehaald werd met de ‘*Gelderland*’. De overheid kon neutraal blijven en toch het uitzinnige volk laten zien dat het de Boerenzaak wilde steunen – maar niet echt kon. De spanningen in de samenleving werden door deze symbolische actie grotendeels verlicht. Na de Boerenoorlog was de publieke opinie, de pers en het publiek al snel niet meer zo geïnteresseerd in de Boeren. Het is evident dat in de loop van de twintigste eeuw de band die Nederlanders voelen met hun ‘stamverwante’ Zuid-Afrikaners minder sterk is of nauwelijks tot uiting komt. Bossenbroek stelt dat de sympathie voor de Boeren na de oorlog zo snel als het opkwam ook weer verdween.

Toch kun je nog steeds argumenten vinden die appelleren aan stamverwantschap. Vincent Kuitenbrouwer stelt dat er in de Nederlandse samenleving sympathie bleef voor de Boeren. Dit veranderde pas toen de anti-apartheidsprotesten in de jaren zestig flink toenamen.

Hier haakt de mythe van De Graaff bij aan. Kritiek leveren op de apartheid werd gelegitimeerd door de stamverwantschap. De Boeren leven nog steeds voort in straatnamen, Transvaalbuurten, jongensboeken, in namen van voetbalstadions en –clubs, in het geschiedenisonderwijs op de universiteit, dissertaties en boeken.¹⁹³ Zelfs op internet wordt nog gesproken over de volksverwantschap tussen Nederland en de blanke Zuid-Afrikanen, meestal om hele andere redenen.¹⁹⁴

Eigenbelang

Er lijkt nu een consensus te bestaan onder historici over het bestaan van een actief en expansief Nederlands imperialisme, mede omdat vele van de met Boerenliefde vervulde harten niet geheel filantropisch bleken. Zij hadden het idee dat het steunen van de Boeren hen iets zou teruggeven, van religieuze tot economische voorspoedige samenwerking.¹⁹⁵ Dit neemt niet weg dat men overtuigd pro-Boer en anti-Britse sympathieën konden voelen. De pro-Boer sympathisanten probeerden de Nederlandse economische, bestuurlijke en culturele invloed in Transvaal uit te breiden. Van pogingen tot territoriale expansie kon men alleen maar (Groot-Nederlands) dromen, mede door het gebrek aan daden zoals investeringen en emigratie. Het massale pro-Boer enthousiasme, dat zich uitte in verenigingen, propaganda, inzamelingen van geld en handtekeningen, verdween grotendeels na de Boerenoorlog. Er is wat voor te zeggen dat omdat het Nederlandse eigenbelang kleiner werd, er ook minder aandacht en enthousiasme voor de Boeren was. Toch is ook deze redenering niet compleet, want kwam het hele Nederlandse volk in beweging alleen voor het eigenbelang van de natie? Het Nederlands nationalisme werd in deze tijd – mede door de Boerenoorlog – versterkt. Dit wil niet zeggen dat iedereen gemobiliseerd werd door het eigenbelang dat de Nederlandse natie had. De term ‘massahysterie’ van Bossenbroek lijkt wat overdreven, omdat er sterke aanwijzingen zijn dat er ook na de Boerenoorlog wel degelijk aandacht en sympathie was voor de blanke Zuid-Afrikanen. Massa-enthousiasme lijkt beter op zijn plek, dat wellicht vergeleken kan worden met het voetbalenthousiasme dat rond internationale kampioenschappen ook nu nog wordt gezien. Eventjes staat het hele land op zijn kop en

---

¹⁹³ Het zijn vooral Boerenleiders en –generaals die op deze bordjes terecht zijn gekomen, zoals Kruger, De Wet en Cronjé. Ook geografische aanduidingen komen veel voor. Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 231.

¹⁹⁴ Het stamverwantschap wordt door verschillende gebruikers van (omstreden) internetfora nog steeds gebruik (of misbruikt). Zo gebruiken sommige forumgebruikers het concept stamverwantschap als reden dat de Afrikaners weer de macht moeten krijgen. Zo zegt een forumbezoeker als het om moslimintegratie in Europa gaat: “als er een groep is waarmee wij een lotsverbondenheid hebben zijn het wel de boeren in ZA gezien zij direct afstammen van de nederlandse volksstam.”¹⁹⁴

¹⁹⁵ Bossenbroek, *Holland op zijn breedst*, 16.

wanneer het nationale team is verslagen slaapt het enthousiasme weer in. Dit kan gemakkelijk weer worden opgewekt door te appelleren aan de nationalistische grondslag.

Misschien was de elite zich bewust van dit vermeende eigenbelang waarmee de Boerenliefde bedreven werd. Het is zeer aannemelijk dat het ‘gewone volk’ gegrepen werd door de tijdsgeest, door nationalistische trots, door een gevoel van de sympathie voor de neven die onrecht werden aangedaan. Bovendien, massahysterie en eigenbelang zijn twee concepten die moeilijk met elkaar te verenigen zijn.

Taal was erg belangrijk in het overbrengen van de Nederlandse cultuur. Het was dus, om in de termen van Vincent Kuitenbrouwer te spreken, een *war of words* in meerdere opzichten, niet alleen met betrekking tot propaganda voor en tegen de Boeren, maar ook met betrekking tot welke taal in Zuid-Afrika zou domineren.

Nederlandse professoren en wetenschappers namen rond de eeuwwisseling een centrale plek in de maatschappelijke en politieke organisaties in, zo ook in de pro-Boer organisaties waar hoogleraren het voortouw namen rond 1870 en de Eerste Vryheidsoorlog. De Nederlandse politieke opinie veranderde van primitieve Boeren naar stamverwante Geuzen – en weer terug. Dit kwam mede door de wetenschappelijke elite van Nederland. Bossenbroek suggereert dat bij het opkomende pro-Boer gevoel de achterban en niet de meer elitaire leiding het voortouw nam in enthousiasme. Dit was zowel het geval bij de antirevolutionairen als bij de sociaaldemocraten.

Eigenbelang lijkt iets elitairs, omdat het ‘gewone volk’ weinig tijd had om hier veel aandacht aan te besteden, omdat het nog steeds hard moest werken om rond te komen, ondanks dat de economie weer wat aantrok. Groot-Nederlandse dromen werkelijkheid maken lijkt een lagere prioriteit te hebben dan de primaire levensbehoeften.

Schutte stelt dus dat de Nederlandse steun aan het Hollandse cultuurelement in Zuid-Afrika door de Boerenoorlog niet ten einde was gekomen. Deze aandacht is wel meer elitair dan tijdens de Boerenoorlog. Verenigingen verloren leden, particuliere initiatieven verdwenen en de pro-Boer propaganda stopte. De aandacht veranderde een beetje; er werd nog meer nadruk gelegd op het behoud van de Nederlandse taal en cultuur in Zuid-Afrika, tot 1910 vooral tegen de Britse invloeden en daarna meer voor het behoud van het Nederlands naast het Afrikaans. Het ‘literaire kanongebulder van de propagandacampagne, die tussen 1899 en 1902 haar hoogtepunt beleefde’ galmde volgens Vincent Kuitenbrouwer en Jonckheere nog lang na.¹⁹⁶ Maar dat de woorden van de propagandacampagne nog doorleefde na de

---

¹⁹⁶ Vincent Kuitenbrouwer, *War of Words*, 303.

Boerenoorlog wil nog niet zeggen dat het gevoel van stamverwantschap voortleefde in de samenleving.

Als je stamverwantschap in de context van de samenleving rond 1900 bekijkt, is het niet verwonderlijk dat er zo heftig gereageerd werd op de Boerenoorlog. Het is een tijd waarin cultureel imperialisme in de (elitaire) samenleving verweven zit en waarin taal een hoofdrol speelt. De oprichting van tijdschriften als *Groot Nederland: letterkundig maandblad voor den Nederlandschen stam* in 1903 laten zien dat zelfs na het verlies van Zuid-Afrika deze gedachte nog voortleeft, met name gericht op Vlaanderen. Het gevoel van verbondenheid met andere volkeren (zoals Vlamingen en Boeren) past in de nationalistische tijdsgeest. De Boerenoorlog gaf volgens sommigen de nekslag aan het Groot-Nederlandse ideaal, dat hierna alleen nog in de wensdromenwereld bestond.¹⁹⁷ Toch stelt De Graaff dat tot ongeveer 1920 de Nieuw-Nederlandse droom een onmiskenbare rol in institutionele Nederlandse aandacht voor Zuid-Afrika speelde.

Eerder is al gesteld dat de Nederlandse samenleving niet zozeer pro-Boer was, als wel anti-Brits. Dit gecombineerd met het eigenbelang dat Nederland had bij het steunen van de Boeren lijkt het alsof Vincent Kuitenbrouwer teveel waarde hecht aan stamverwantschap. Aan de andere kant komt de idee van stamverwantschap nog decennia lang terug in verenigingen, boeken, films en andere cultuuruitingen. De Graaff propageert een overtuigende these, dat Nederland door stamverwantschap zich mocht bemoeien met Zuid-Afrika. Jonckheere beargumenteert dat tot in de jaren zestig er sprake was van de ‘ophemeling van de Afrikaner’.

Uit het oog, maar nog niet uit het hart?

De discussie over of de idee van stamverwantschap nog tot ver in de twintigste eeuw doorwerkte in de Nederlandse samenleving is niet eenduidig te beslechten. De ‘Uit het oog, uit het hart’ instelling van Bossenbroek lijkt wel van toepassing, maar alleen tot op zekere hoogte. Schutte, Jonckheere en Vincent Kuitenbrouwer beslechten de zaak voor het langdurig doorwerken van de band die Nederlanders met de blanke Zuid-Afrikanen voelden. Toch lijkt er wel wat voor te zeggen dat er ook na de Boerenoorlog een continuering was van de op stamverwantschap gebaseerde Nederlandse belangstelling voor en betrokkenheid bij Zuid-Afrika, en dan met name in de literaire en culturele hoek. Verenigingsaantallen en activiteiten namen zeker af, maar een restant van het idee van stamverwantschap met de blanke Zuid-Afrikanen bleef, wellicht zelfs tot in het anti-apartheidstijdperk.

---

¹⁹⁷ De Graaff, *Mythe van stamverwantschap*, 302.

Literatuur

Bossenbroek, M., *Holland op zijn breedst: Indië en Zuid-Afrika in de Nederlandse cultuur omstreeks 1900* (Amsterdam, 1996).

‘Doelstelling van de NZAW’ (26 oktober 2011), <http://www.nzaw.nl/doel/doelstelling.html> (5 juni 2012).

Graaff, B.J.H. de, *De mythe van de stamverwantschap. Nederlanden de Afrikaners, 1902-1930* (Amsterdam 1993).

Horst, D. van der, ‘Abraham Kuyper, vader van de verzuiling’, in: H. Beliën, M. Bossenbroek en G.J. van Setten (ed.) *In de vaart der volkeren: Nederlanders rond 1900* (Amsterdam 1998) 33-48.

Jonckheere, W., *Van Mafeking tot Robbeneiland: Zuid-Afrika in de Nederlandse literatuur 1896-1996* (Nijmegen 1999).

Kern, H. ‘Rassen, volken, staten’, *Neerlandia* 8, (1904).

Koppen, C.A.J. van, *De Geuzen van de Negentiende Eeuw: Abraham Kuyper en Zuid-Afrika* (Wormer 1992).

Kuitenbrouwer, J.J.V., *A War of Words. Dutch pro-Boer propaganda and the South African War (1899-1902)* (Amsterdam 2010).

Kuitenbrouwer, M., *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme: koloniën en buitenlandse politiek 1870-1902* (Amsterdam, 1985).

Nasson, B., *The Boer War: the struggle for South Africa* (Groot-Brittannië 2011).

Noordegraaf, J. ‘Vaderland en moedertaal. Een constante in het taalkundig denken’, in: N.C.F. van Sas (red.), *Vaderland; een geschiedenis vanaf de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999) 343-363.

Schutte, G.J., *Nederland en de Afrikaners: adhesie en aversie: over stamverwantschap, Boerenvrienden, Hollanderhaat, Calvinisme en apartheid* (Franeker 1986).

Willink, L., ‘Ik Wil Niet Langer Zoo! Het Dietsche taalprobleem en de sprekende film’, *Die Nuwe Brandwag. Tydskrif vir Kuns en Lettere*. Jaargang 1931 (1931) 120-124.

Zweers, L., *De Boerenoorlog: Nederlandse fotografen aan het front* (Den Haag 1999).